

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Факультет хімії, екології та фармації
Кафедра органічної хімії та фармації

К.І.Сметаніна

ЕТИКА І ДЕОНТОЛОГІЯ У ФАРМАЦІЇ

Конспект лекцій

Луцьк 2021

УДК 615.15

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № __ від _____)

РЕЦЕНЗЕНТИ :

- **Сливка Н.Ю.**, кандидат хімічних наук, доцент, завідувач кафедри органічної хімії та фармації Волинського національного університету імені Лесі Українки;
- **Соловйов С.О.**, доктор фармацевтичних наук, доцент кафедри організації і економіки фармації Національного університету охорони здоров'я імені П.Л. Шупика

Сметаніна К.І.

I-25 Етика і деонтологія у фармації: конспект лекцій / Катерина Іванівна Сметаніна.- Луцьк: Вид-во....., 2021.- 60 с.

Навчальна дисципліна «Етика і деонтологія у фармації» є необхідною складовою частиною підготовки бакалавра/магістра фармації, що вивчає етичні норми і основи, які використовуються фармацевтами у професійному спілкуванні з пацієнтами (відвідувачами аптек), лікарями, медсестрами, колегами, представниками інших фармацевтичних організацій та допомагають вижити аптечній організації в конкурентному середовищі. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент набуває навички розв'язувати типові та складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у професійній фармацевтичній діяльності із застосуванням етико-деонтологічних положень, ясно і недвозначно доносити свої висновки та знання до аудиторії.

Конспект лекцій призначено для самостійного опрацювання студентами курсу навчальної дисципліни, закріплення матеріалу за вказаною тематикою, поглибленого вивчення лекційного матеріалу.

Рекомендовано студентам другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 226 «Фармація. Промислова фармація» 1 року навчання

УДК

© Сметаніна К.І., 2021

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021

ЗМІСТ

	Вступ	4
1.	Лекція 1	5
2.	Лекція 2	20
3.	Лекція 3	25
4.	Лекція 4	36
5.	Лекція 5	41
6.	Лекція 6	46
7.	Лекція 7	52
	Список літератури	58

ВСТУП

Професійна діяльність фармацевтичних працівників відноситься до галузі охорони здоров'я, і від вирішення питань етики і деонтології значною мірою залежить здоров'я, настрої людей, морально-психологічний клімат в суспільстві, що впливає на продуктивність праці. Без дотримання етичних норм неможливі політичні, економічні, культурні і сімейні відносини, оскільки існування людського суспільства вимагає необхідності зважати один на одного, дотримуватися певних обмежень в поведінці.

Конспект лекцій з дисципліни «Етика і деонтологія у фармації» є доволі актуальним напрямком підвищення рівня інформаційної освіченості майбутніх спеціалістів магістрів фармації.

Основні аспекти фармацевтичної допомоги та профілактики при відпуску лікарських засобів різних фармакологічних груп висвітлені в окремих типових навчальних програмах з технології ліків, організації і управління фармацією як для студентів, так і в системі післядипломної освіти провізорів. Тому розгляд питань, що стосуються фармацевтичної профілактики, опіки, етики, деонтології при відпуску ліків, особливо безрецептурного обігу, в т.ч. різним віковим категоріям, є досить проблематичним на даний час. Рецензований цикл лекцій висвітлює ці питання з позицій Етичного кодексу фармацевта згідно європейських стандартів якості освіти.

На сьогоднішній день мало уваги приділяється оцінці етичних норм поведінки спеціаліста фармації, деонтологічних моментів практичної діяльності, тощо. Знання та можливості ліквідації конфліктних ситуацій, основи професійної поведінки, тактика при веденні з різними групами хворих (залежно від віку, статі, темпераменту, характеру, психічного стану та ін.) є недостатньо вивченою на сучасному етапі реформування фармацевтичної галузі.

Усі ці моменти на доступному рівні викладені у даному конспекті лекцій для студентів галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальності 226 «Фармація. Промислова фармація» 1 року навчання

Лекція №1

ЕТИКА. СУТЬ МОРАЛІ. ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Зміст лекції:

1. Поняття етики. Основні етапи становлення етики. Етика в системі знання про мораль.
2. Зростання ролі етики на рубежі ХХ і ХХІ століть.
3. Поняття моралі. Мораль і духовність.
4. Основні концепції походження моралі.
5. Функції моралі.
6. Характеристика понять моральної свідомості.

Професійна діяльність фармацевтичних працівників відноситься до галузі охорони здоров'я, і від вирішення питань етики і деонтології значною мірою залежить здоров'я, настрої людей, морально-психологічний клімат в суспільстві, що впливає на продуктивність праці.

Без дотримання етичних норм неможливі політичні, економічні, культурні і сімейні відносини, оскільки існування людського суспільства вимагає необхідності зважати один на одного, дотримуватися певних обмежень в поведінці.

У сучасних умовах ринкових відносин роль етики і деонтології особливо зросла, тому що володіння основами етики, використання її в діловому спілкуванні з клієнтами, партнерами по бізнесу, посередниками, хворими і населенням, допомагає вижити підприємству, фірмі в конкурентному середовищі.

Проблеми етики бізнесу мають стародавню історію, як і підприємництво. Проте, особливу гостроту вони набули на даному етапі, коли ринок сильно трансформувався, значно загострилася конкуренція, різко зросла критика неетичної поведінки представників ділових кіл. Зараз у всьому світі питання етики ділових відносин широко досліджуються, служать темою наукових дискусій і форумів, вивчаються в багатьох вищих і середніх навчальних закладах, які забезпечують підготовку кадрів.

В Україні останнім часом етика ділових стосунків виходить на передній план, є обов'язковим предметом вивчення і важливою складовою частиною навчальних планів вищих навчальних закладів, тому що входження в цивілізований ринок без серйозної етичної основи сьогодні неможливе.

Особливого значення набувають етичні відносини в повсякденній фармацевтичній діяльності. Фармацевтична практика показала, що провізори у своїй роботі спираються, в основному, на інтуїцію, а не на конкретні знання етики і деонтології. Тому вивчення дисципліни «Фармацевтична етика і

деонтологія» є важливим аспектом виховання і формування сучасного висококваліфікованого фахівця в області фармації.

Поняття етики. Основні етапи становлення етики.

Етика в системі знання про мораль

Процес формування етики почався ще в середині I-го тисячоліття до н.е. в Стародавній Греції, Індії, Китаї. Сам термін «етика» (від старогрецького «ethika», «ethos» - вдача, звичка) ввів в науковий обіг Аристотель в працях «Никомахова етика», «Велика етика» та ін. Але не його слід вважати основоположником етики як наукового напрямку. Ще до Аристотеля (384-322 рр. до н.е.) різними проблемами моралі активно займався його вчитель – Платон (428-348 рр. до н.е.), а також вчитель самого Платона – Сократ (469-399 рр. до н.е.).

В V столітті до н.е. етичні дослідження починають займати важливе місце в духовній культурі. Зрозуміло, поява інтересу до цих досліджень було не випадковим, і стало наслідком соціально-економічного, духовного розвитку людства. В попередній період, упродовж тисячоліть був накопичений первинний розумовий матеріал, який закріплювався, головним чином, в усній народній творчості – міфах, казках, релігійних уявленнях первісного суспільства, в прислів'ях і приказках, де робилися перші спроби якимось способом відобразити, осмислити відносини між людьми, взаємовплив людини і природи, представити місце людини в світі.

Початку процесу становлення етики сприяли круті зміни у суспільному житті, що відбулися в середині I-го тисячоліття до н.е. Все більш зміцнена державна влада витісняла родоплемінні відносини, старі традиції, звичаї. Виникла потреба у формуванні нових орієнтирів, ідеалів, нових механізмів регулювання відносин між людьми. У відповідь на цю потребу в осмисленні нового способу життя і з'явилася етика. Не випадково багато мислителів старовини підкреслювали практичну спрямованість етики. Як відзначав Аристотель, мета етичного навчання – «не пізнання, а вчинки». Моральне навчання найчастіше розумілося як житейська мудрість, що вимагала певної гармонії, порядку, міри. Мораль розглядалася через призму чесноти.

Звідси цілком логічна та увага, яку приділяли розгляду чеснот старогрецькі мислителі. Цілий ряд діалогів Платона присвячений аналізу різних проявів чеснот, збагненню єства чесноти як такої. Дуже багато чеснот всесторонньо розглядалися в творах Аристотеля, стоїків (Зенон, Сенека, Епіктет тощо). А ще раніше, можна сказати, перший європейський мораліст Гесіод (кінець VIII ст. до н.е.- початок VII ст. до н.е.) в поемі «Праці і дні»

дає ґрунтовну, емоційну характеристику чеснот і вад. Серед перших він виділяє ошадливість, працьовитість, пунктуальність і ін.

Робилися спроби систематизувати чесноти, щоб в них було простіше орієнтуватися. Так, Платон виділяє чотири базові, кардинальні чесноти: мудрість, мужність, помірність і справедливість. Пізніше фактично ці ж основні чесноти виділяли стоїки. Аристотель вважав, що існують дві основні групи чеснот: діаноетичні (розумові, пов'язані з діяльністю розуму) – мудрість, розсудливість, кмітливість і етичні (пов'язані з впливом волі) – мужність, врівноваженість, щедрість тощо. При цьому старогрецький філософ вважав, що кожна чеснота є серединою між двома крайнощами. Так, скромність є серединою між безстидством і сором'язливістю. Відчуття власної гідності є серединою між норавливістю і підлабузництвом. Правдивість – середина між удаванням і хвастощами. Подібна ж характеристика дається досить багатьом чеснотам. Не можна не відзначити, що уявлення «про золоту середину» зустрічаються і в культурі Стародавньої Індії, Стародавнього Китаю.

Вже давно помічено, що в культурі античності можна знайти зародки чи не всіх напрямів філософії, у т.ч. і етичної філософії, які одержали свій розвиток в пізніший час. Так, софістів Протагора (481-411 рр. до н.е.), Горгія (483-375 рр. до н.е.) і ін. можна вважати засновниками етичного релятивізму (від лат. «relativus» — відносний). Попередники софістів, що розділяли багато в чому представлення стародавньої міфології, вважали, що весь всесвіт і людина існують за одними і тими ж законами. Космос навіть в чомусь уподібнювався людському організму. Протагор і його однодумці фактично першими заявили про те, що закони природи істотно відрізняються від законів суспільства. Якщо перші існують об'єктивно, то інші встановлюються самими людьми з урахуванням їх власних інтересів. Софісти нерідко вказували на строкатість вдач і робили поспішний висновок про відносність добра і зла. Вони стверджували, що усі чесноти різні: одна чеснота є у державного чоловіка, інша - у ремісника, третя - у воїна. Все це підводило до думки про нестійкість, розпливчастість трактування моралі і, природно, сприяло можливості порушувати такі чесноти.

Опонентом софістів в цілому ряді відношень був Сократ (469-399 рр. до н.е.) - один з основоположників етичного раціоналізму (від лат. «rationalis» – розумний). Сократ прагнув знайти надійну основу для етичних законів. На його думку, зло індивід робить тільки по невіданню. По своїй же волі людина ніколи не скоює непристойних вчинків. Того, хто пізнав, що є погане, а що добре, ніщо не примусить поступити погано. Виходило, що Сократ зводив чесноту до пізнання про чесноту. Словом, у Сократа всі чесноти пронизані

розумним осмисленням. Етичний раціоналізм одержав своє логічне завершення в доктрині учня Сократа – Платона. Останній додав поняттям (ідеям) про чесноти самостійне існування, онтологізував їх. За переконаннями Платона, існує особливий, надчуттєвий світ ідей, який і володіє істинним буттям, а земний світ є лише блідую, неточною і недосконалою копією цього вищого світу, в якому центральне місце займає ідея блага. Людська душа до свого вселення в тіло (темницю душі) мешкала в цьому прекрасному світі і безпосередньо споглядала ідеї блага, справедливості, благородства і ін. В земному ж житті душа пригадує те, що було відоме, безпосередньо бачила в надчуттєвому світі ідей.

В античності зароджується такий напрям, як евдемонізм (від древньогрец. «eudamonia» – щастя, блаженство), яке полягало в прагненні встановити гармонію між чеснотою і прагненням на щастя. Позиції евдемонізма розділяли дуже багато мислителів старовини – Сократ, Демокрит, Платон і ін. Як відзначав Аристотель, «називати щастя вищим благом здається чимось загально визнаним». При цьому передбачалося, що щаслива людина прагне до справедливих, добрих справ, а в свою чергу добрі вчинки ведуть до щастя, до хорошого настрою. У творах мислителів того часу евдемонізм нерідко переплітався з гедонізмом (від древньогрец. «hedone» – насолода), яке трактує, що добродійна поведінка повинна поєднуватися з переживаннями задоволення, апорочна – з стражданнями. Засновниками гедонізму вважають Демокріта, Епікура, Аристіппа (435-356 рр. до н.е.).

Евдемонізму, гедонізму певною мірою протистояв аскетизм, який етичне життя людини пов'язував із самообмеженням плотських прагнень, задовольень. Зрозуміло, ці обмеження не варто розглядати як самоціль, а лише як засіб досягнення вищих етичних цінностей. Елементи аскетизму неважко знайти в навчаннях кініків і стоїків. Засновником кінізму вважається Антисфен (435-370 рр. до н.е.). Але легендарну популярність здобув його учень Діоген (404-323 рр. до н.е.). Засновником стоїцизму вважається Зенон (336-264 рр. до н.е.). Але найбільшу популярність здобули твори представників римського стоїцизму Сенеки (3 р. до н.е.- 65 р. н.е.), Епіктета (50-138 рр.), Марка Аврелія (121-180 рр.). Вони також проповідували необхідність відмови від плотських задовольень, прагнення до спокою духу. Марк Аврелій учив про тлінність, хиткість земного існування. Земні цінності недовговічні, тлінні, брехливі і не можуть бути основою людського щастя. До того ж людина, на думку стоїків, не в змозі що-небудь змінити в навколишній дійсності, і йому залишається тільки підкоритися долі («того,

хто йде, доля вабить, хто чинить опір – тягне»). Задача етичної філософії і полягає в тому, щоб допомогти людині прийняти удари долі.

Таким чином, можна стверджувати, що мислителі античності розглянули дуже багато проблем моралі і створили ті культурні нароби, які і зумовили значною мірою розвиток етики в подальші сторіччя.

Безпосереднім наступником, хоча і досить одностороннім, античної культури стала етика середньовіччя (V-XV ст.), яка сприймала культуру античності переважно через призму християнських догматів. У вченні християнських мислителів неважко побачити відгомони цілого ряду положень стоїцизму, вчення Платона і дещо менше Аристотеля та інших філософів старовини. Проте культура античності відрізнялася досить широким поглядом на людину, допускала співіснування різних думок про світ і людину. Християнський світ, особливо в перші століття свого існування, досить жорстко дбав про чистоту віри. В етичних дослідженнях християн панував геоцентризм, тобто все розглядалось через призму відношення до Бога, перевірялося на предмет відповідності святому писанню, ухвалам соборів. У результаті формувалося помітно нове розуміння людини. В Нагірній проповіді Христа зображається в якості найважливіших чеснот покора, терпіння, покірність, лагідність, милосердя і навіть любов до ворогів. Значне місце в християнській етиці відводиться такій чесноті як любов до Бога. Саме поняття любові онтологізується: «Бог є любов».

Потрібно наголосити на відмінності християнського вчення – ідеї загальної гріховності і необхідності масового покаяння. В якості позитивного слід вказати на посилення особистого початку в моральному вченні християнства, яке зверталось до кожної людської особи незалежно від її соціального статусу і говорило про рівність усіх перед Богом. Посиленню особистого початку сприяв і образ Христа – Боголюдини, Надособи, який пройшов земний шлях і постраждав за гріхи кожної людини.

Однією з центральних проблем будь-якої етичної філософії є проблема походження, природи моралі. І тут треба визнати, що в цьому питанні думки християнських мислителів різних конфесій практично співпадають: всі вони говорять про божественну природу моралі, виходячи з одного з найважливіших догматів, згідно якому творцем і Промислителем світу видимого і невидимого є Бог.

Вже перші християнські мислителі (батьки і вчителі церкви) так чи інакше стверджували, що моральні переконання людина одержує від Бога двома шляхами. Перший: в процесі творіння душі Бог закладає в неї певні етичні відчуття і уявлення. Виходить, що індивід з'являється в цьому світі вже з певними етичними завдатками, щонайменше. Ця етична схильність

називається природним етичним законом. А природний етичний закон доповнюється богооткровенним етичним законом, тобто тими заповідями, розпорядженнями, які висловлені в Біблії. Батьки і вчителі церкви підкреслювали роль віри в етичному житті людини, а в своїх класифікаціях чеснот найважливішими вважали такі, як віра, надія, любов.

Таким чином, в середні століття, коли існувало тотальне панування релігії і церкви, найважливіші етичні проблеми розв'язувалися специфічним чином – через призму релігійних догматів, на користь церкви.

Епоха Нового часу характеризується глибокими змінами в духовній, економічній, політичній сферах. Хоча позиції релігії все ще залишаються достатньо міцними, релігійні реформи приголовшують такі країни Європи, як Німеччина, Англія, Франція і ін. З'являється новий різновид християнства – протестантизм, який із самого початку прийняв раціоналістичний характер; спрощуються церковні обряди, морально підноситься повсякденне життя людини як форма служіння Богу.

Хоча позиції релігії в Новий час залишаються вельми міцними, все ж таки духовне, зокрема і релігійне, життя суспільства стає різноманітнішим. Як уже відзначалось, виникають різні напрями протестантизму. Окрім того, в Новий час набувають поширення різні форми вільнодумства: атеїзм, деїзм, скептицизм, пантеїзм тощо. Зрозуміло, по-іншому трактуються деякі питання моральної теорії. Так, скептики М. Монтень, П. Бейль допускали можливість існування моралі, незалежної від релігії і навіть заявляли, що атеїст може бути істотою етичною.

Помітна частина мислителів Нового часу намагалася знайти витoki моралі в розумі людини, в її природі. У XVII-XVIII ст. набуває поширення теорія розумного егоїзму (Спіноза, Гельвецій, Гольбах і ін). У XIX в. її підтримували Л. Фейербах, Н. Чернишевський і ін. Згідно цієї теорії людині просто не вигідно вести аморальний спосіб життя, бо на його лиходійства люди відповідять тим же самим («як агукнеться, так і відгукнеться»). І тому людині вигідно боротися проти всього того, що заважає його власному щастю і щастю близьких. Порівняно з середньовіччям етичні пошуки відрізняються порівняно більшою строкатістю, різнонаправленістю, що дозволило створити певне теоретичне підґрунтя для етичної філософії наступних поколінь. Наприкінці XVIII ст. зусиллями багатьох мислителів, етика надбала самостійний статус, виявила багато в чому специфіку об'єкту свого дослідження (моралі), створила достатньо розвинений розумовий апарат.

Етична думка кінця XIX - всього XX ст. була досить різнонаправленою. Спираючись на досягнення своїх попередників, вона розглядає вічні

проблеми людини з різних світоглядних позицій (релігійних і матеріалістичних), з різною мірою використання досягнень таких наук, як психологія, генетика, соціологія, історія тощо. Неоднаково освітлюються в світлі вищих моральних цінностей і ті нові ситуації, які породжуються сучасним розвитком прогресу. Оглядаючи даний період, варто особливо виділити духовні пошуки Ф.М.Достоевського, Л.М.Толстого, В.С.Соловйова, С.Н.Булгакова, Н.А.Бердяєва і ін. видатних діячів, які велику увагу надавали етичній проблемі. Як писав напочатку ХХ ст. С.Н.Булгаков, «в наші дні зі всіх філософських проблем етична проблема висувається на перше місце і має вирішальний вплив на весь розвиток філософської думки».

Традиційно вважається, що філософія включає онтологію (науку про буття), гносеологію (науку про пізнання) і етику (науку про мораль).

Етика є наукою не тільки нормативною, що приписує, як поводитися в тих чи інших випадках, але і вченням теоретичним, яке пояснює природу моралі, складний і суперечливий світ етичних відносин, вищі прагнення людини.

Зростання ролі етики на рубежі ХХ і ХХІ століть

Кінець ХХ - початок ХХІ ст. характеризується розвитком НТР, прогресу, реформуванням в усіх галузях, що супроводжується навяністю глобальних проблем – екологічної, демографічної, запобігання від термоядерної війни і ін., які нерідко створюють обтяжливі очікування, передчуття «кінця світу» (апокаліпсичні настрої). Песимізм підігривається і можливостями сучасної генетики втрутитися в «свята святих» – найпотаємніші таємниці механізму спадковості, в діяльність психіки і т.д.

Соціальний досвід людства ХХ ст. також не дуже сприяє появі милостивих очікувань. Дві руйнівні світові війни, що забрали життя багатьох десятків мільйонів людей, практика тоталітарних режимів в раді держав (Німеччина, Італія, СРСР, Чилі, Греція і ін.), ряд локальних військових дій (Корея, В'єтнам, Афганістан, Пакистан, Сирія, Крим тощо), що можуть перерости у війни світові – ось короткий перелік найдраматичніших, трагічніших подій нашого часу. Все це разом взяте чинить тиск (не завжди усвідомлюваний) на психічне життя індивіда, створює ґрунт для нігілістичних установок («все одно війна!», «все одно кінець світу!»), для зривів і звернення до основоположних, глибинних проблем людського існування, до проблем по суті своїй етичних: «Яке призначення людини? Чи гідна вона щастя і що таке щастя? В чому суть добра і зла, справедливості? В чому полягає борг Людини?». Відомий французький філософ А.Камю

справедливо наголосив: «Сучасне світосприйняття відрізняється від класичного тим, що живе моральними проблемами, а не метафізикою».

У той же час необхідно підкреслити, що наш «доленосний» час не тільки підсилює інтерес до етичної проблематики, але приводить до посилення ролі морального чинника у всіх сферах життєдіяльності людини. Саме моральні переконання примушують мільйони людей виступати проти гонки озброєння, проти військового дозволу найрізноманітніших конфліктів.

Саме етична відповідальність лежить в основі непередбачуваних за наслідками наукових експериментів. Втрата морального авторитету політичних лідерів привела до відходу їх з державних постів, до зміни політичних режимів у ряді європейських (і не тільки європейських) країн. Без реалізації елементарної справедливості, порядності неможливо створити ефективну економіку.

Без морального відродження, без етичного заохочення, змін в системі освіти, неможливе оздоровлення економічного, політичного життя. Виходить: старі ідеали втрачені, а нових немає. В підсумку: низький рівень етичної культури. Необхідно вічні загальнолюдські етичні цінності реалізувати в конкретних умовах української дійсності. Без належної етичної культури навряд можливе моральне відродження України.

Поняття моралі. Мораль і духовність

Слово «мораль» походить від латинського слова «*mores*» (вдача, звичай, характер). У цьому контексті слово «моральність» є своєрідною калькою слова «мораль». Саме тому в науковій літературі слова «мораль» і «моральність» вживають як синоніми.

Під *мораллю* розуміють сукупність правил, норм поведінки, які регулюють, спрямовують дії людей. Але таким же чином можна охарактеризувати і право, і вимоги санітарії, і правила техніки безпеки і ін. Отже, перш за все, необхідно виділити специфіку норм моралі.

Особливість моралі полягає в тому, що її постулати носять універсальний, загальнолюдський характер і застосовуються в різних життєвих ситуаціях; практично скрізь, де живе і діє людина.

Моральні норми спираються на авторитет громадської думки і на моральні переконання окремої людини. Слід зазначити, що норм моралі достатньо багато: від найпростіших, що вимагають делікатного поводження з оточуючими, до норм, гранично узагальнених, норм-принципів – «поважай старших», «не вбий», «не вкради» тощо.

В етичному житті повинні бути певні авторитетні орієнтири – Вищі Цінності, які і цементували б, спрямовували моральне життя суспільства і особи, були б своєрідним компасом в повсякденній моральній творчості.

У моралі разом з найрізноманітнішими нормами існує ряд вищих цінностей – життя, свобода, повага честі і гідності кожної людської особи. Слід підкреслити, що саме Вищі Цінності наповнюють наше повсякденне життя повнотою і духовністю, особливим змістом.

Що таке *духовність*, про яку останнім часом багато говорять? Найчіткіше цю проблему висвітило християнство, яке в вузькому напрямку, маючи на увазі потрійну будову людини: тіло, душа і дух. Душа нерідко «обслуговує» тіло, спрямована на земні радощі, радощі спілкування з природою, іншими людьми (душевність). Дух же завжди спрямований до Бога, до Вищого. У істинно віруючої людини, вважають релігійні проповідники, дух панує і над душею, і над тілом. Якщо міркування богословів перекласти на світську мову, то під духовністю слід розуміти прагнення людини співвіднести своє кінцеве в часі і просторі існування з Вічністю, вийти за межі свого буття.

Основні концепції походження моралі

Мораль не з'являється раптом зразу ж в «готовому», сучасному вигляді. Вона пройшла досить тривалий, складний, можна сказати, болісний, шлях розвитку.

Розглянемо релігійне трактування походження моралі. З найдавніших часів правила, норми спілкування між людьми розглядалися як настанови вищих істот (духів, пізніше богів). Останні до того ж заохочували добродійну поведінку і карали вади. Християнські богослови традиційно говорять про божественну природу моралі. Індивід її одержує як у вигляді «природного» етичного закону (внутрішній закон), так і у вигляді «богооткровенного» (зовнішнього) закону. Будь-яка релігія зводиться до усвідомлення «космічного, надприродного значення вищих цінностей».

Релігійному трактуванню походження моралі притаманний цілий ряд переваг. Перш за все, вона підкреслює універсальний, загальнолюдський характер моралі. У певних межах релігія здатна обмежити сферу дії суб'єктивізму, свавілля в моральних оцінках і думках: сам Бог наказав поважати старших, не красти, не вбивати і т.д. Не можна не відзначити, що релігійне трактування походження моралі вільне від сухого раціоналізму, насичене емоційно-чуттєвими компонентами.

З релігійними поглядами на походження моралі багато в чому перетинаються переконання представників об'єктивного ідеалізму (Платона, Гегеля і ін.). Гегель розглядав мораль разом з правом, релігією, філософією як один з етапів розвитку об'єктивного духу. Таким чином, даний філософський напрям витоків моралі, богослови виносять за межі суспільства.

Наступний напрям пошуку витоків моралі можна умовно назвати «натуралістичним», бо він так чи інакше виводить мораль з попередньої еволюції тваринного світу. Передісторію натуралістичного підходу можна знайти ще в первісному суспільстві, коли люди поклонялися тваринам. Своє, доволі чітке оформлення, натуралістична теорія одержала в минулому столітті в працях Ч.Дарвіна, Г.Спенсера, П.Кропоткіна і ін. Так, Ч.Дарвін відзначав, що цілий ряд відчуттів і здібностей, якими так пишається людина (пам'ять, увага, цікавість, любов і ін.), неважко знайти у тварин не тільки в зародку, але і навіть в достатньо розвиненому стані. П.Кропоткін – відомий російський мислитель, громадський діяч – приходив до висновку, що «етичний початок в людині є не що інше, як розвиток інстинкту товариськості, властивого майже всім живим істотам». На його думку, етичний процес, «почавшись вже в тваринному світі, перейшов до людини, і тут, завдяки поезії і мистецтву він все більш і більш розвивався і досягав найвищих ступенів». Подібна точка зору знаходить свій розвиток в працях сучасних біологів. Створюється враження, що у міру того, як збільшуються наші знання про поведінку тварин, відмінності між людиною і твариною починають скорочуватися.

Широке поширення набули і різні напрями, які так чи інакше підкреслюють соціальну природу моралі. Соціологічний підхід до моралі був вже відомий мислителям античності (софісти, Аристотель та ін.). Серед них неважко знайти і матеріалістів, і ідеалістів, і тих, хто оголошує мораль результатом угоди, і тих, хто виводить її з економічних відносин, і тих, хто говорить про пріоритет релігійних і моральних цінностей, і хто підпорядковує мораль економіці (т.з. політичної доцільності).

Подібний підхід має свої переваги. Перш за все вказані особи намагалися спиратися на конкретні історичні дані – певні історичні події, факти, звичаї, традиції, вдачі. Вони ж намагались виявити суспільні інтереси, осмислити суспільство як ціле і підкреслювали щонайтісніший взаємозв'язок особи і суспільства при пріоритеті останнього. Нарешті, вони підкреслювали людський характер моральних цінностей.

Проте, в соціологічних теоріях моралі етичні цінності підміняються інтересами суспільства в цілому (в кращому разі), а частіше і інтересами

різних соціальних груп. Тоталітарні режими ХХ ст. добре продемонстрували зневагу до моральних цінностей, оперуючи при цьому інтересами нації, класу тощо.

Таким чином, існує декілька концепцій, що пояснюють походження моралі. Певною мірою вони доповнюють один одного, створюють в культурі об'ємне, багатогранне бачення моралі.

Функції моралі

Для розуміння єства моралі далеко не останню роль виконує і усвідомлення її функцій. У процесі становлення моралі, її відокремлення у відносно самостійну область культури встановився, певний ряд функцій моралі, які властиві для неї і зараз.

Виділимо, на наш погляд, основні.

1. Мабуть, початковою можна рахувати *оцінювальну* функцію моралі. Оцінка проводиться через призму особливих понять моральної свідомості: добро і зло, справедливість, борг, совість і т.д. Моральні оцінки носять універсальний характер і поширюється фактично на всі (за рідкісним виключенням) дії людини. Моральна оцінка спирається на моральні переконання індивіда і авторитет громадської думки.

2. *Пізнавальна* функція моралі. Вона не має такого ж значення, такої ж інтенсивності, як оцінювальна, але найтісніше з нею переплітається. Зокрема, коли індивід оцінює вчинки інших або свої власні, він неминуче одержує відоме (неповне, звичайно) уявлення про внутрішній світ як свій власний, так і інших людей.

3. *Світоглядна* функція моралі. Як ми вже відзначали, мораль не може бути зведена до простих норм. Моральна свідомість неминуча виходить на вищі цінності, на питання змісту життя. Але для вирішення останніх дуже важливо виявити місце людини в світі. Людина для того, щоб знати самого себе, повинна знати, що ж є наш світ в цілому, яка його субстанція, чи має він яке-небудь значення і розумну мету, чи має яку-небудь ціну і наше життя і наші діяння, яка природа добра і зла тощо.

4. *Виховна* функція – одна з найважливіших функцій моралі. Без процесу виховання – безперервного, досить інтенсивного і цілеспрямованого – неможливе існування суспільства, неможливе і становлення окремої людської особи. Але необхідно підкреслити, що в центрі виховання стоїть виховання етичне, яке і формує духовну основу особи.

5. *Регулятивна* функція моралі є своєрідним синтезом всіх інших функцій, бо в решті решт задача моралі полягає у напрямі помислів і дій

окремої людини. Регулює поведінку індивіда, не тільки мораль, але і право, релігія, мистецтво, політична свідомість і ін. Але саме мораль надає людині найважливіші, глибинніші орієнтири, саме моральні цінності є центром всього духовного світу особи.

Характеристика понять моральної свідомості

Будь-яке навчання – політичне, релігійне, естетичне – має своє трактування, своєрідну «мову», без якої неможливо виразити його основні ідеї. Поняття (найзагальніші з них називають категоріями) виконують важливу роль в духовному освоєнні різних граней світу. Вони, з одного боку, є інструментом пізнання, з іншої сторони, ступінню пізнання, бо закріплюють одержане знання.

Має свої поняття і моральна свідомість: добро і зло, борг, совість, честь, гідність і ін. Найбільш чітко, глибоко формулюються поняття моральної свідомості етикою (етичною філософією), що є, як вже відзначалось, теоретичним стрижнем моралі.

Добро і зло. Перші серед рівних. Так можна сказати про категорії добра і зла. Саме категорії добра і зла можна вважати найбільш загальними поняттями моральної свідомості, розглядати як синоніми понять етичне і аморальне. Помилкове розуміння добра і зла здатне породити жахливі вчинки. Пригадаємо багаття інквізиції, людські жертвопринесення, тоталітаризм і ін.

Ідея добра упорядковує, об'єднує все духовне життя людини. Зло ж є символом диспропорцій, анархії, руйнування, приземленості і страждань.

Добро представляється у вигляді світлого, заспокійливого образу. Немає і «чистих» носіїв добра. В кожній людині є не тільки переваги, але і недоліки. Про труднощі у визначенні добра і зла говорили багато видатних мислителів. «Добро є те, що ніким не може бути визначено, але що визначає все інше», – категорично стверджував Л.М.Толстой. Деякі представники неопозитивізму (Дж. Мур і ін.) вважають, що, хоча людина і не може дати чіткого визначення добра і зла, але вона все ж таки інтуїтивно відрізняє добро від зла – добрі вчинки як би самоочевидні.

Мабуть, найкатегоричніше говорять про природу добра і зла релігійні мислителі. Вони стверджують, що Бог є живим втіленням добра, а сатана – втіленням зла. Таким чином, добро і зло мають надприродне джерело. З релігійним трактуванням добра і зла перегукується навчання об'єктивного ідеалізму, яке добро розглядає як щось абсолютно автономне, незалежне від емпіричного світу (Платон, Гегель). Як вважав Гегель, добро є «абсолютною

метою світу і боргом для суб`єкта». Гедоністичні і евдемоністичні вчення поняття добра і зла виходять з насолоди і щастя. Добрі вчинки ведуть до щастя і насолоди, злі ж породжують страждання і нещастя.

Таким чином, різні підходи до визначення добра і зла наголошують на певних моментах доброї поведінки, конкретних проявів добра. Вочевидь, добро саме по собі є щось таким, що прославляє людину, що піднімає її над егоїстичними, в узькопрактичними прагненнями, які виходять на самі основи людського існування. Без добра існування людського суспільства і особи просто неможливе. Зло ж вносить дисгармонію в суспільство, у внутрішній світ особи, руйнує початкові орієнтири людського життя.

Справедливість. Мабуть, не менше, ніж про добро і зло, люди з давніх часів роздумували про справедливість. В справедливості фіксується характер відношення інших людей до даної людини, розподіл різних благ. Свідомість справедливості, на відміну від свідомості добра, більш конкретна, пов'язана з життєво важливими повсякденними інтересами людей і емоційно більш насичена.

Нарешті, не можна не відзначити, що віра в торжество справедливості є могутнім каталізатором добродійної поведінки. З втратою справедливості можливе настання морального нігілізму, зневаги до моральних засад суспільства. А це таїть у собі небезпеку для існування держави. Тому воно прагне підтримати за допомогою права хоча б низький рівень справедливості, формувати віру в справедливість державних органів.

Справедливість є мірою відповідності між вмістом вчинку і його оцінкою в громадській думці. Віра в торжество справедливості є важливим моментом етичного життя людини.

Обов'язок. В повсякденному спілкуванні ми часто говоримо: обов'язок лікаря, фармацевта, вчителя, керівника, офіцера і, нарешті, обов'язок Людини. Що слід розуміти під цим? Мабуть, сукупність обов'язків, які суспільство пред'являє до особи. Але моральна поведінка здійснюється автоматично. Тому обов'язок неодмінно включає в себе усвідомлення своєї відповідальності перед іншими людьми, перед суспільством, перед самим собою. Інакше кажучи, в обов'язку осмислюється, переживається відношення людини до інших, суспільства, світу через призму вищих моральних цінностей.

Свідомість обов'язку виконує дуже важливу роль в суспільному житті. При втраті або ослабленні почуття обов'язку деградує чимало суспільних взаємовідносин. Втім, занепадає і духовне життя особи. Не випадково завжди великою пошаною користувалася Людина Обов'язку, людина, яка вміє приборкувати егоїстичні помисли.

Совість. Саме слово «совість» означає – «со-ведать» (від старославянського – відати (знати)). В совісті домінує відповідальність перед самим собою, реальне «я» оцінюється ідеальним «я», тим самим, яким індивід хоче бачити самого себе. Таким чином, можна сказати, що совість є самооцінкою особи своїх помислів, відчуттів, вчинків через призму вищих етичних цінностей. Суд совісті вважається одним з найсуворіших. Давньоримське прислів'я свідчить: «Совість – це тисяча свідків». Совість активізує все етичне життя людини, є вельми помилковим «механізмом» затвердження добра, справедливості. Совість, вважають релігійні мислителі, є «внутрішнє вогнище, випромінююче світло на все етичне і релігійне життя людини, що живе вірою в Бога». Релігійне розуміння совісті виявляється ще в стародавньому світі. Але за цей же час виявляються і інші трактування совісті, і інших проявів моральної свідомості. Так, Аристотель пише, що і розум, і совість люди мають від природи.

Совість все оцінює з погляду вищих загальнолюдських моральних цінностей. Саме совість у взаємодії з боргом є головним регулятором рушіїв людської душі, стимулює інші її моральні відчуття і прагнення.

Щастя. Щастя відноситься до глибинних сторін людського існування, до самої його природи. Щастя розглядається як позитивне переживання, причому переживання достатньо сильне, напружене. Щастя є достатньо сильним переживанням повноти буття, є станом вищої задоволеності своїм життям. Для появи подібного стану зовсім не обов'язковий успіх у всіх галузях життєдіяльності людини. Важливим є досягнення в головному, визначальному.

Чи навряд є вірною думка про те, ніби щастя може бути тривалим. Швидше за все навпаки, стан вищого задоволення життям недовговічний. Можна стверджувати, що повноцінне щастя частіше зустрічається у добрих, справедливих, чесних людей.

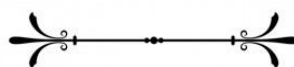
Переживання щастя залежать від епох, культурних особливостей того або іншого народу, традицій і звичаїв, від політичного режиму і ряду ін. факторів. Надія на досягнення щастя, віра в здійсненність щастя підтримували, одухотворяли людину у всі часи, робили людське життя осмисленим і змістовним.

Зміст життя. Що ж таке «зміст життя»? Деколи, як значення, життя називають якусь конкретну мету: стати капітаном крупного корабля, захистити дисертацію, накопити мільйон доларів і ін. В подібних випадках, по суті, плутають два поняття: зміст життя і мета життя. Остання цілком досяжна. Але це зовсім не означає, що після її досягнення життя втрачає всяке значення, бо зміст життя є спрямованістю життєдіяльності людини і

реалізується в тих етичних цінностях, які творяться людиною. Зміст життя – це її генеральна лінія і вона, звичайно, може залишитися тією ж самою, якщо індивід досягає якихось конкретних цілей.

Виділимо найтипівіші варіанти відповіді на питання про зміст життя. Перший з них – існування присвячено виключно благополуччю власної персони, особистому самовдосконаленню, особистому порятунку. Другий варіант відповіді на питання про значення життя зводиться до наступного: час значення людського існування виноситься за межі самого індивіда – служіння Богу, суспільству, великій Ідеї, науці. Перший варіант відповіді можна назвати переважно егоїстичним, другий – альтруїстичним. За Н. Бердяєвим: «Ми не знаємо, в чому зміст нашого життя, але пошук цього змісту і складає зміст життя». Нарешті, не можна не згадати і тих песимістів, розчарованих, які заперечують наявність в житті будь-якого змісту. Мислителі такого роду були відомі як в стародавньому світі, так і сьогодні.

Цілком природно існування різних точок зору на проблему змісту життя, деколи взаємовиключаючих. Але важливо пам'ятати про те, що цьому питанні етичного життя значну роль виконує віра в те, що все-таки зміст життя існує, що добро, кінець кінцем, торжествує. Без цієї віри (хай навіть слабкої) людське життя стане дуже обтяжливим.

Лекція №2

ЕТИЧНА ПОВЕДІНКА. ПРОФЕСІЙНА МОРАЛЬНІСТЬ

Зміст лекції:

1. Вчинок як початковий елемент етичної поведінки.
2. Суть етичної свободи.
3. Специфіка професійної моральності і професійної етики.
4. Основні поняття професійної моральності.
5. Ділова етика і духовність.
6. Етичне виховання.

Вчинок як початковий елемент етичної поведінки

Традиційно початковою «клітинкою», «атомом» етичної поведінки вважається вчинок. Що ж він собою представляє? Перш за все, вчинком є дія, яка має позитивну етичну значущість. Дію, яка має негативну етичну значущість (провина) можна вважати одиницею аморальної поведінки. Проте вчинком може бути і стриманість від дії (відповідно і провинною).

Найчастіше при оцінці дій враховують, чи приносять вони користь або шкоду іншим людям, чи відповідають вони загальноприйнятим нормам. Дуже важливо мати на увазі і в ім'я чого скоюється та або інша дія. Словом, при аналізі поведінки необхідно враховувати багато чинників. Виділимо їх.

1. Перш за все, треба виходити з мотиву того або іншого вчинку. Звичайно, та або інша дія звичайно викликана не одним мотивом. Тому важливо виділити провідний мотив.

2. Також важливо враховувати наслідки тих або інших вчинків. Чи стверджують вони чесноти, чи приносять благо навколишнім людям. Адже трапляється ж: «хотів як краще, а вийшло...»

3. Необхідно враховувати і умови, в яких скоюється вчинок. Наприклад, можна подати матеріальну підтримку людині, маючи солідний рахунок в банку, а можна зробити той же вчинок, володіючи вельми скромним достатком.

4. У полі зору повинні бути і засоби, що використовуються для досягнення мети. Так, іноді допомагають близьким за рахунок держави; порядок в державі, в якому колективі наводять за допомогою жорстокості, знехтування гідності окремої особи і т.д.

У реальному повсякденному житті ми можемо зустріти різноманітні рівні втілення етичних цінностей, різні рівні моральності, від святості до низовини, цинізму. Але головний чинник етичної поведінки – моральні переконання особи, рівень її етичної культури, її вольовий настрій.

Суть етичної свободи

Етична поведінка – це завжди вибір, це творчість. Але останнє неможливе без свободи, зокрема свободи вибору. Без свободи немає особи, немає моральності.

Розглянемо дві крайності в розумінні свободи. З одного боку – фаталізм вважаючий, що всі вчинки, все життя людини вже приречені якимись вищими силами. З іншого боку – волюнтаризм вважає, що воля людини повинна бути нічим не обмежена. Людина діє згідно свого капризу, сама вибирає свою мораль, сама творить своє єство.

Де ж істина? Ймовірно, вона десь в середині. Свою свободу індивід може реалізовувати в певних межах, рамках, які задані зовнішніми обставинами (природними, соціальними, культурними), можливостями даної конкретної людини.

Багато мислителів, в основному релігійних, трактують свободу як можливість вибору між добром і злом. Проте насправді в етичній свободі однозначно детермінує добро. Сам же вибір полягає у виявленні найоптимальніших способів ствердження добра в конкретній ситуації.

Специфіка професійної моральності і професійної етики

Як вже з'ясувалось, етичне життя особи і суспільства відрізняється значним різноманіттям, має безліч відтінків і проявів. З повсякденного життя не так легко втілити навіть прості норми моральності, не говорячи вже про вищі етичні цінності. Але існують ще такі види діяльності, в яких реалізація етичних принципів відрізняється підвищеною напруженістю, складністю. Звичайно в цих видах діяльності безпосереднім об'єктом дії є сама людина.

Тому можна сказати, що професійна моральність (мораль) є конкретизація загальнолюдських принципів моралі стосовно умов діяльності даної професії. Можна говорити про специфічну моральність лікаря, провізора, священнослужителя, юриста, вчителя, керівника тощо. Конкретні прояви професійної моральності вивчає, аналізує професійна етика.

У чому конкретно виявляється професійна моральність? Специфіку її неважко знайти вже в перших її варіантах. Ось, наприклад, вимоги, які пред'являлися до лікаря вже в Стародавній Індії: «Лікар, який бажає мати успіх в практиці, повинен бути здоровий, охайний, скромний, терплячий, носити коротко обстрижену бороду, обрізані нігті, білий, надушений пахощами одяг. Мова його має бути тиха, приємна і заохочуюча. Він зобов'язаний володіти чистим жалісливим серцем, спокійним темпераментом,

відрізнитися найбільшою упевненістю і цнотливістю, постійним прагненням робити добро».

Ці вимоги медичної моральності, етики лікаря не застаріли і в наш час. І нині ми вимагаємо від медиків особливої охайності, делікатності, уміння підтримати людину в скрутну хвилину, граничної самовідданості в боротьбі за здоров'я, життя пацієнта. Стародавній постулат «Не нашкодь!» діє і на сьогодні. У спілкуванні з хворими і їх родичами лікар повинен керуватися саме цим принципом. Заради підтримки упевненості в своїх силах медики мають моральне право прикрасити реальний стан речей, бо головне – не формальне виконання тієї або іншої конкретної простої норми моральності, а збереження вищої цінності – життя.

У даний час перед спеціалістами з фармації та медицини встають вельми складні задачі втілення вічних етичних цінностей в нових, незвичайних, невідомих раніше ситуаціях лікування хворих (наприклад, у зв'язку з пересадкою органів і ін.). Число професій, в діяльності представників яких виникає потреба в особливій формі втілення загальнолюдських етичних цінностей, в силу суспільного, наукового прогресу поступово розширюється.

Таким чином, можна сказати, що професійна моральність і професійна етика допомагають конкретизувати, реалізувати моральні цінності в умовах, часом вельми складних, незвичайних, діяльності певного роду професій. Професійна етика не формує нові принципи або нові поняття моральної свідомості, вона як би «пристосовує» вже відомі принципи, поняття до специфічних сфер життєдіяльності людини.

Не можна не відзначити, що професійна моральність і професійна етика (її вивчаюча) є важливим компонентом етичної культури.

Основні поняття професійної моральності

Професійна етика і професійна етична свідомість для свого функціонування повинні мати специфічні поняття. Початковим поняттям професійної етики є поняття професійного обов'язку, в якому фіксуються достатньо детально службові обов'язки вчителя, лікаря, провізора, адвоката, військовослужбовця і т.д. Саме усвідомлення свого службового обов'язку спонукає представників цілого ряду професій відноситися до своєї справи з найбільшою відповідальністю, враховувати різні нюанси взаємовідносин особи і суспільства, особи і колективу. Професійний обов'язок стимулює самовіддачу лікаря і педагога, саме в ньому знаходить конкретний вираз обов'язку Людини. Ми можемо привести приклади, коли лікарі в ім'я

порятунку хворих жертвували не тільки своїм часом, але і навіть життям, ставили на собі попередні експерименти, випробовували різні ліки.

Слід виділити і такі поняття, як професійна честь і професійна гідність. В понятті *професійна честь* виражається оцінка значущості тієї або іншої професії в житті суспільства. Усвідомлення цієї значущості дуже важливе для представників дуже багатьох професій і складає основу *професійної гідності*, самооцінку своєї діяльності. Професійна честь і професійна гідність взаємно доповнюють одна одну, допомагають підтримувати певний, достатньо високий рівень моральності, в конкретних умовах тої чи іншої професії.

Для цілого ряду професій (вчителя, лікаря, провізора, юриста, керівника і ін.) професійна моральність включає і поняття професійної справедливості. Справедливість важлива у відносинах з колегами, хворими. Подвійні, потрійні стандарти в оцінках «своїх» і «чужих», зручних і незручних руйнують і моральну свідомість самого фахівця, і морально-психологічний клімат колективу.

Потреба в спілкуванні – одна з найважливіших для людини. Проте добре відомо, що контакти з одними людьми приносять нам задоволення, а з іншими – залишають гнітюче враження. Чому це залежить? Від багатьох причин, у тому числі і від тактовності людини, тобто від його вміння загальні принципи моралі реалізувати в конкретних умовах. Тактовність дуже важлива для професій, об'єктом діяльності яких є людина. Можна з повною впевненістю говорити про таке поняття професійної моральності як *професійний такт*.

Варто, на наш погляд, виділити і деякі *принципи професійної моралі*. Перш за все, для будь-якої професійної етики початковим є *принцип гуманізму*, тобто поважного відношення до кожної людської особи, розуміння її неповторності, самодостатньої цінності. Принцип гуманізму протистоїть чисто утилітарному відношенню до особистості, розгляду її, головним чином, як засобу досягнення інших, достатньо важливих, цілей.

З принципом гуманізму перетинається *принцип* (професійного) *оптимізму*. Без віри в людину навряд можливо успішне лікування хворих. Ця віра прославляє лікаря і фармацевта, допомагає розвинути, посилити добрий початок в людині.

Будь-яка діяльність, особливо та, яка безпосередньо направлена на людину, повинна бути осяяна, натхненна високою ідеєю. Тому професійна етика повинна включати *принцип патріотизму*.

Основні поняття і принципи професійної моральності утворюють її каркас, який наповнюється «плоттю і кров'ю» в різних життєвих ситуаціях.

Ділова етика і духовність

Українське суспільство переживає смугу реформ, вступає у ринкові відносини, і тисячі, мільйони людей в нових умовах намагаються вступити на шлях підприємництва, працювати без зовнішнього жорсткого контролю.

Успіх в підприємстві залежить від багатьох чинників, у т.ч. й уміння індивіда налагоджувати відносини з іншими, від володіння елементарною етичною культурою, етикою ділових відносин. У всьому світі ділові люди «вищого класу» вельми педантично відносяться до престижу своєї фірми, до «морального образу». В світ молодого українського бізнесу входять хороші манери, ази ділової етики. Цьому сприяє велика кількість різноманітної літератури (закордонної і вітчизняної) з питань ділової етики і етикету.

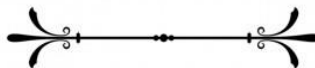
Ділова етика, націлена на начебто чисто земні, повсякденні прагнення людини, повинна підживлятися з джерела, Вищих Цінностей (світських або релігійних), робити акцент на вищому призначенні людини.

Саме вищі цілі дають надійні орієнтири в суперечливих життєвих ситуаціях, стимулюють виконання простих норм моральності.

Етичне виховання

Моральність повинна стати предметом постійного виховання, яке багато в чому зумовлює долю людини, бо в ньому закладаються основи духовної сфери людини, його духовного світу, його відношення до навколишнього світу. Виховання в значній мірі забезпечує спадкоємність в розвитку суспільства, передачу від покоління до покоління початкових, перш за все етичних цінностей, без яких суспільство перетворилося б на некерований натовп. Саме в процесі виховання здійснюється духовне відтворення людини.

Процес виховання є досить складним явищем, як складне і багатогранне саме життя. Є виховання трудове, політичне, естетичне, етичне, правове і інше. Але стрижнем всього процесу виховання є етичне, бо саме воно формує базові якості людини, залучає до вічних, глибинних людських цінностей.

Лекція №3

ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ СУБ'ЄКТІВ ФАРМАЦІЇ. ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ЕТИКИ. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРОВІЗОРА І РОЛЬ ЕТИКИ ПРИ ЦЬОМУ. ВЗАЄМОСТОСУНКИ ЛІКАР – ХВОРИЙ- ПРОВІЗОР

Зміст лекції:

1. Етапи становлення фармацевтичної етики і деонтології.
2. Роль етики і деонтології у формуванні особистості фармацевта.
3. Етика взаємостосунків провізора і хворого.
4. Етичний зміст взаємостосунків провізора і лікаря.

Етапи становлення фармацевтичної етики і деонтології

Кожний фармацевтичний і медичний працівник повинен бути знайомий як із загальною етикою, так і з професійною медичною і фармацевтичною етикою і деонтологією.

Фармацевтична етика як частина загальної етики є наукою про моральну цінність вчинків фармацевтичних працівників всіх ланок, їх поведінку у сфері своєї діяльності. Це обумовлюється особливостями їх практичної діяльності, положенням і роллю в суспільстві.

Фармацевтична етика відрізняється як від лікарської, так і від торгової. Особливо це стосується відносин з хворим, виробництва і збуту лікарських препаратів. Специфіка фармацевтичної етики полягає в тому, що аптечні працівники не лікують хворого, не роблять призначень, а лише прагнуть допомогти йому швидким і точним приготуванням і відпуском потрібних ліків, психотерапією, вселяючи в хворого віру в одужання, цілющу дію препарату, фармацію і медицину в цілому.

Деонтологія («deon» – належне, «logos» – вчення) – це розділ етики, в якому розглядаються проблеми обов'язку і належного як специфічної для моральності форми прояву соціальної необхідності. Термін введений англійським філософом Бентамом у 1834 р. для позначення теорії моральності в цілому.

У середині ХХ ст. деонтологію стали розглядати в рамках професійної етики, яка включає морально-етичну культуру професіонала, норми поведінки і характер взаємостосунків всіх учасників професійної праці, зовнішнього прояву цих норм, їх форму в професійній діяльності.

Фармацевтична деонтологія вивчає норми поведінки провізора, направлені на максимальне підвищення ефективності медикаментозної терапії і створення сприятливого клімату у взаємостосунках з хворим,

лікарем, колегами по роботі. Вона розглядає вимоги і правила поведінки фармацевтичного працівника, що забезпечують виконання їм професійного обов'язку, питання його совісті, честі і достоїнства, які служать показником високої цивільної відповідальності.

Важливими проблемами фармацевтичної етики і деонтології є розробка етичних основ управління аптечним колективом і вдосконалення морально-психологічного клімату в ньому, вивчення специфіки етичних відносин в аптечних колективах, суперечностей, які виникають в них, і пошук шляхів їх вирішення.

Витоки становлення фармацевтичної етики і деонтології нерозривно пов'язані з лікарською етикою і деонтологією, оскільки на певному історичному етапі функції лікування і приготування ліків були нероздільні один від одного.

Перші відомості про етичну сторону діяльності лікарів містяться в письмових джерелах староіндійської, старокитайської культури. У творах Стародавньої Індії Аюр-Веди («Наука життя», VI ст. до н.е.), в навчаннях староіндійських лікарів (і перш за все Сушрути) містяться чудові думки про обов'язок лікаря, його поведінку, відношення до хворих. Згідно цим стародавнім уявленням, лікар повинен володіти високими моральними і фізичними якостями, бути жалісливим, терплячим і спокійним, ніколи не втрачати самовладання. Особливе значення мало дотримання правил поведінки лікаря по відношенню до хворих в пред- і післяопераційний період, до вмираючих хворих і їх родичів.

Велика увага надавалася відбору майбутніх лікарів і методам їх психологічної і етичної підготовки. Враховувався стан здоров'я, пам'ять і такі необхідні якості як скромність, благочестя, цнотливість. Бажаючий стати лікарем повинен позбавитися всякого роду пристрастей: ненависті, користоловства, хитрості тощо.

Глибоке гуманістичне розуміння ролі медицини в зміцненні здоров'я людини відображено в пам'ятнику старокитайської медицини – книзі Хуан ді Ней-Цзіня «Про природу життя». В цій книзі були зроблені спроби визначити основні етичні правила, якими повинен керуватися лікар в своїй практичній діяльності: необхідність вселяти хворому упевненість в одужанні; індивідуальний підхід до хворого з урахуванням його характеру та фізіологічних особливостей.

Особливе місце в історії розвитку лікарської етики займає медицина періоду Гіппократа (рубіж V-IV ст. до н.е.). Найбільший лікар старовини Гіппократ був першим, хто спробував систематизувати правила медичної етики на підставі багатовікового досвіду медицини. В своїй знаменитій

«Клятві», в працях «Про лікаря», «Про благопристойну поведінку», «Про мистецтво», в «Афоризмах», написаних близько 2,5 тис. років тому, він створив Кодекс моральних норм, обов'язкових для тих, хто на все життя вибрав лікування своєю професією.

Гіппократ рекомендував спрямовувати на лікування хворого зусилля не лише лікарів, але і всіх оточуючих. В жодному трактаті Гіппократа не йдеться про відмінність між вільними і рабами, за всіма признаються однакові права на увагу, турботу і пошану з боку лікаря. Гуманізм медицини Гіппократа полягає в тому, що вона самовіддано служить кожному хворому, незалежно від його соціального положення.

Гіппократ створив зведення законів для багатьох поколінь лікарів. Досі студенти всіх країн, закінчуючи медичні ВУЗи, вимовляють слова «Клятви», найбільшого пам'ятника лікарської етики, в якій мовиться:

Присягаюся Апполоном, лікарем Аськленієм, Гігієєю і Панакеею і всіма богами і богинями,

беручи їх в свідки, виконувати чесно, відповідно моїм силам і моєму розумінню, наступну присягу і письмове зобов'язання:

- ✓ *рахувати того, що навчив мене лікарському мистецтву нарівні з моїми батьками, ділитися з ним своїми достатками і у разі потреби допомагати йому в його потребах;*
- ✓ *його потомство вважати своїми братами, і це мистецтво, якщо вони хочуть його вивчати, викладати їм безвідплатно і без жодного договору;*
- ✓ *повчання, усні уроки і все інше в навчанні повідомляти своїм синам, синам свого вчителя і учням, зв'язаним зобов'язанням і клятвою згідно із законом медичному, але нікому іншому.*

Я спрямовую режим хворих до їх вигоди згідно з моїми силами і моїм розумінням, утримуючись від спричинення всякої шкоди і несправедливості.

Я не дам нікому просимого у мене смертельного засобу і не покажу шляху для подібного задуму; так само не вручу ніякій жінці абортивного пессарію.

Чисто і непорочно я проведитиму своє життя і своє мистецтво.

Я у жодному випадку не робитиму перетину у страждаючих кам'яною хворобою, надавши це людям, цією справою, що займається.

В який би будинок я ні ввійшов, я ввійду туди для користі хворого, будучи далекий від того, що всього має намір, неправедного і згубного, особливо від любовних справ з жінками і чоловіками, вільними і рабами.

Щоб при лікуванні – а також і без лікування – я не побачив або не почув відносно життя людського з того, що не слід коли-небудь розголошувати, я умовчу про те, вважаючи подібні речі таємницею.

*Мені, непорушно виконуючому клятву, так буде дано щастя в житті і в мистецтві і слава у всіх людей на вічні часи;
переступаючому ж і дає помилкову клятву та буде зворотне цьому.*

У 1948р. ВООЗ була прийнята «Женевська клятва» лікаря, в основу якої також покладено «Клятву Гіппократа».

«Клятва» зробила великий вплив на розвиток лікарської етики в подальшому. У працях давньоримського лікаря Галена (II ст. н.е.) підкреслювалося, що при спілкуванні з хворим треба проявляти такт, благородність, не викликати у нього роздратування, бути гуманним, приємним, рівним, зберігати при цьому гідність.

Величезне значення етиці взаємостосунків з хворими надавав Авіценна (Абу-Алі Ібн-Сінна) (II ст. н.е.) –учений, філософ, лікар, автор найбільшої праці з медицини і лікознавства «Канон лікарської науки», що прославився не лише своїми пізнаннями, але і любов'ю до людини, чуйністю до його нещастя, жалів, хвороб.

Глибоке етичне значення було закладено в медичній емблемі, поширеній в VII-VIII ст. і зображалася у вигляді свічки, що горить, що означало «служивши іншим – згораю сам» («*Allis inserviendo consumer*»).

Розуміння важливості дотримання морально-етичних принципів в досягненні лікувального ефекту характерне і для вітчизняної медицини і фармації. Особливе історичне значення у формуванні фармацевтичної етики має перший Аптекарський статут 1789 р., в якому були сформульовані вимоги до працівників аптек: «Аптекар який добрий громадянин, що вірно береже посаду присяги, повинний бути майстерний, істинний, совісний, розсудливий, тверезий, старанний, повсякчас присутній і виконуючий знання своє загальному благу відповідно. Аптекар повинний мати крайнє старання, щоб ліки, ним що складаються, були речами і виглядом точно по розпорядженню лікаря, щоб тим відвернута всяка погрішність, що піддає хворого здоров'я і життя небезпеки, а лікаря добре ім'я безславної».

У століття реформ потреба хворої людини в істинно людському відношенні до себе не зменшилася, а, навпаки, навіть загострилася.

Проблеми загальномедичної етики і деонтології постійно знаходилися в полі зору вітчизняних учених. Питання фармацевтичної етики і деонтології знайшли віддзеркалення в наукових працях таких відомих представників фармацевтичної науки і практики як Бондарь І.М., Коломієць Л.Т., Брилева Н.И., Глонь З.И., Гарчев С.И., Волох Д.С., Губский И.М., Тольцман Т.І., Ельяшевич Е.Г. і ін. У 1970 р. відбулася I Всесоюзна конференція, присвячена загальномедичної деонтології. На ній було ухвалено рішення надалі на з'їздах, конференціях, симпозіумах широко освітлювати питання професійної етики і деонтології. В 1977 р. МОЗ СРСР було проведено II Всесоюзну конференцію з цієї ж проблематики.

На V Національному з'їзді фармацевтів України в 1999 р. серед інших важливих проблем, що стоять перед фармацією в сучасних умовах, розглядалося питання про необхідність створення Кодексу етики фармацевтичної асоціації України. Подібні документи давно створені і працюють в більшості країн світу. В 1996 р. з'явився Етичний кодекс фармацевтичного працівника (провізора і фармацевта) в Росії. Враховуючи важливість проблеми, в 1997 р. Радою Міжнародної фармацевтичної федерації був прийнятий Етичний кодекс фармацевтів. В ньому сформульовані принципи, які визначають зобов'язання і відповідальність фармацевтичних працівників і можуть бути використані національними фармацевтичними організаціями у власних Етичних кодексах. До основних принципів віднесені наступні:

- головний обов'язок фармацевта (ф.) – піклуватися про благополуччя кожного пацієнта;
- ф. однаково ставиться до кожного пацієнта;
- ф. поважає право особи на свободу вибору виду лікування;
- ф. поважає і гарантує право особи на конфіденційність;
- ф. співпрацює з колегами і іншими професіоналами і поважає їх професійні якості і систему цінностей;
- ф. в професійних відносинах поводить себе відкрито і чесно;
- ф. служить потребам людини, громадськості і суспільства;
- ф. підтримує необхідний рівень професійних знань і навиків і розвиває їх;
- ф. забезпечує безперервність обслуговування у разі виникнення трудових суперечок, закриття аптеки або конфлікту з особистими моральними переконаннями.

Роль етики і деонтології у формуванні особистості фармацевта

Велика роль в етичному вихованні майбутніх фахівців фармацевтичної справи належить викладачам фармацевтичних вузів і факультетів. Вони як наставники студентів повинні бути справжнім прикладом відношення до службових обов'язків, в поведінці, в побуті.

Виходячи з важливості деонтологічних проблем на практичних заняттях і на лекціях, викладачам необхідно підкреслювати, що головним в роботі фармацевта (провізора) з погляду деонтології є бездоганне виконання свого професійного обов'язку, відповідальне відношення до своїх обов'язків, прояв гуманізму до хворого. Задача провізора – укріпити віру хворого в

необхідність прийому ліків відповідно до розпоряджень лікаря, вселити надію на одужання. Слід пам'ятати, що оптимістична інформація беззастережно приймається хворим на віру.

Фармацевтична етика і деонтологія передбачає практичне вживання конкретних морально-етичних і деонтологічних принципів в процесі вивчення і засвоєння спеціальних дисциплін. Тому учбовий процес пронизаний представленням етичних і деонтологічних проблем.

Під час вивчення основ дисципліни «Фармацевтична етика і деонтологія», розглядаються актуальні проблеми фармацевтичної етики і деонтології з урахуванням нових ринкових відносин. Студенти навчаються етичним нормам спілкування провізора з лікарем, значущості інформаційної роботи з ним: грамотно повідомляти необхідні відомості про ліки, зацікавити його цією інформацією. У зв'язку з хімічним профілем кафедри, окремо розглядаються особливості приватної етики і деонтології хіміка-експерта, діяльність якого протікає в умовах законодавчої регламентації, ґрунтується на принципах гуманізму. При вивченні курсу звертається увага на те, що майбутні фахівці покликані обслуговувати населення з урахуванням психотерапевтичних і моральних чинників, надавати в зв'язку з цим велике значення культурі обслуговування. Морально-етичні аспекти відношення знаходять своє відображення і при вивченні основ охорони навколишнього середовища. Велика увага надається дотриманню норм етики і деонтології, що стосуються особистої гігієни провізора (спецодяг, зовнішній вигляд), оскільки це справляє перше враження на хворого і визначає ефективність подальшого спілкування.

Таким чином, професійна підготовка провізора з акцентом на етичних та деонтологічних аспектах його діяльності формує фахівця глибоко вірного своїй професії, відмінного високою особистою і цивільною моральністю, переконаністю в необхідності виконання обов'язку не тільки перед хворими, але і суспільством в цілому.

Етика взаємостосунків провізора і хворого

Аптєчні працівники по роду своєї професійної діяльності постійно спілкуються з хворими і їх родичами. Необхідність прояву по відношенню до них особливої чуйності, увага і терпіння диктується тим, що йдеться про здоров'я і навіть життя хворого, а також тим, що у хворого порушено адекватне сприйняття оточуючого.

Прийшовши в аптеку, хворий, перш за все, звертається до провізора, фармацевта, касира. І тут обов'язковим є дотримання високого відчуття

такту, делікатності, співчуття, пошана, навички мовлення, міміки, жестикуляції, тембру голосу, манерою спілкування тощо.

Потрібно чітко з'ясувати, що дотримання гуманності в медичному обслуговуванні є свого роду мистецтвом перемагати хвороби не тільки ліkarством, але і словом. На це звертав увагу ще проф. М.Я.Мудров. Він говорив, що правильне тлумачення хворому про властивості і дію ліків вселяє в хворого радість і упевненість які іноді корисніші за самі ліки, і хворий швидше думає про выздоровлення, ніж про хворобу. Звідси і витікає задача провізора – укріпити віру хворого в одужання, цілющу силу ліків, у фармацію і медицину в цілому. Для цього провізор повинен мати високі професіональні і моральні якості, правильно будувати і регулювати свої взаємовідносини з відвідувачами аптеки, використовуючи методи психологічного впливу на хворого.

При перших відвідинах аптеки хворий, перш за все, звертає увагу на зовнішній вигляд провізора. Іноді перше враження визначає подальші взаємостосунки.

Одяг провізора на роботі повинен бути встановленої форми: халат і шапочка. Доречні халат і білі брюки. На шапочках може бути емблема чаші із змією. На лацкані халата повинна бути картка, де указується прізвище, ім'я і по батькові співробітника. Це полегшує спілкування і накладає на співробітника певну особисту відповідальність за обслуговування хворого, а також підкреслює, що аптека або фірма упевнена в якості продукції, яку реалізує.

Оскільки зовнішній вигляд провізора – свого роду візитна картка аптеки, важливі скромність його одягу, акуратність і охайність, що підкреслює естетичну помірність і виключає зловживання косметикою.

Акуратність – це не тільки відсутність яркості в одязі, але і дисципліна, вірність даному слову, взятому зобов'язанню тощо.

Встановити контакт з хворим допомагають манера рухатися, говорити, тон, інтонація, уміння слухати. За поставою і манерою рухатися відвідувач аптеки робить висновок про відношення провізора до роботи, його енергію, темперамент, характер. Нервозність провізора обов'язково передається хворому. Тому не слід метушитися, створювати поспіхи, відчуття турботи.

Темп мови провізора повинен бути помірним, оскільки швидка мова погано сприймається. Психологи встановили, що 60-65% інформації, що запам'ятовується, належить зору, 10-15% – слуху, 7-10% – дотику, 5-6% – смаку і 2-4% – нюху. Тому, кажучи про прийом ЛЗ, краще тримати його в руці, щоб сконцентрувати на ньому увагу хворого, особливо, коли відпускається декілька лікарських препаратів.

Провізору необхідно володіти силою голосу і правильною лексикою. Гучний голос – ознака неповаги, нетактовності; тихий – примушує хворого перепитувати, прислухатися; різкий голос нервує хворого; монотонний – стомлює. Виразність мови визначається і її технікою, до якої відноситься правильне дихання, гнучкість голосу, дикція, правильний наголос. Слід уникати непотрібних реплік і оборотів типу «зрозумійте ж мене», «з глузду з`їхати», «треба ж» і ін.

Важливе значення в спілкуванні з хворими має міміка. Провізор повинен відчувати внутрішню потребу пацієнта, бути чуйним і уважним.

Налаштовує на позитивний лад співпраці з хворим і добрий жарт, усмішка фармацевта. В зв`язку з цим, англійський лікар XVII ст. Сайднем вважав, що «прибуття в місто клоуна значить для здоров`я людей більше, ніж десятки мулів, навантажених ліками».

Провізор повинен уміти слухати хворого. Хворому треба дати можливість виговоритися, бо як свідчить латинська приказка «*Dext et animam lerari*» - «сказав і полегшив душу». Хворий страждає не лише фізично, але і морально, тобто хвороба міняє його положення в суспільстві, в сім`ї, робочому колективі. Тому обов`язок провізора – підтримати, обнадіяти, щоб хворий повірив в своє швидке одужання. Увага, участь, захист, сприймаються ним як цілющий бальзам.

Бесіду краще всього вести у формі короткого діалогу, впливаючи на думки і відчуття хворого, при цьому повідомлення повинне містити тільки ті слова, які переконують хворого в ефективності лікування. Логічність думок досягається формулою: склад, вживання, ефект. Психологами встановлено, що людина запам`ятовує 1/5 почутого, тому провізору необхідно чітко, а може бути і двічі пояснити спосіб і час прийому ліків, спосіб його зберігання умови і місце). Літнім людям, які давно лікуються, слід коректно нагадувати правила прийому. Не варто довго і настирливо доводити ефективність препарату, це викликає у хворого недовір`я. Бесіда з ним повинна тривати 3-4 хвилини. З хворим не слід сперечатися і нав`язувати свою точку зору. Говорити слід тільки по суті. Важливим моментом діалогу є пауза, що дає можливість хворому обдумати і з`ясувати сказане провізором.

Зараз на касових чеках пишуть «Бажаємо здоров`я», «Будьте здорові» і т.п. - це також елемент психологічної дії на хворого.

На вітання хворого «Добрий день» провізор зобов`язаний відповісти привітно і ввічливо. Тактовна і змістовна розмова має важливе значення для встановлення особистих симпатій.

Недопустимі такі вирази як: «Мені ніколи!», «Вас багато, а я одна», «Я ж Вам вже сказала: все одно до- або після їжі!», «Треба уважно слухати і не перепитувати» тощо.

Для провізора важлива хороша пам'ять. Щоб дати кваліфіковану інформацію хворому, йому необхідно пам'ятати безліч назв ЛЗ, їх синонімів, способи прийому і правила відпуску ліків, особливості їх дії, ціни і т.д. Крім того, запам'ятовуючи і звертаючись до хворого на ім'я та по батькові, провізор показує, що йому небайдужий стан здоров'я хворого, результати проведеного лікування.

Провізор повинен уміти сконцентрувати свою увагу, оскільки воно динамічне. Коливання зорової уваги пов'язані з чергуванням хворих. Очі провізора поперемінно зісковзують з одного відвідувача на іншого, що приводить до гальмування в клітинах головного мозку, до погіршення якості роботи. Тому важливо для провізора зусиллям волі активізувати свою психологічну діяльність, усвідомлюючи почуття обов'язку, значущість і необхідність своєї роботи.

Провізору важливо володіти інтуїцією, тобто передбачати поведінку хворого, розуміти його відчуття і думки по якнайтонших ознаках емоційного стану, нюансах міміки, жестах.

Хворих треба розділяти по типу нервової системи: до сором'язливих проявляти участь і увагу, до дратівливих відноситися спокійно і попереджувально, до товариських – тактовно, до грубих – витримано, холоднокровно, зберігаючи при цьому гідність. В складних ситуаціях (шум, бешкет) провізору слід звернутися до громадськості.

Не можна гарячкувати, якщо відвідувач прийшов в кінці зміни. Етика взаєностосунків провізора і хворого передбачає, крім того, важливість правильного і естетичного оформлення ліків. Недбале оформлення знижує віру хворого в цілющу силу ліків. При цьому анотація повинна бути правильно складена і добре оформлена, особливе важливою є та її частина, яка відноситься до способів прийому. Недопустима двозначність рекомендації, відсутність відомостей про те, в якому дозуванні і як часто, до або після їжі слід приймати ліки. Добре і правильно складена анотація попереджає можливі ускладнення, вселяє упевненість в позитивну дію ліків.

Неетичним вважається пропонувати хворому лікарські препарати з терміном придатності, що закінчується.

Принципи фармацевтичної етики передбачають необхідність застереження хворих від так званої «любові» до лікування (фармакофілії) і від фармакофагії (вживання ліків у великих дозах).

Моральні і правові аспекти взаєностосунків провізора і хворого вимагають збереження в таємниці деяких несприятливих відомостей про захворювання, а також про те, при якому захворюванні застосовуються ті або інші ЛЗ. Це сприяє збереженню психічної рівноваги хворого, позитивно впливає на результат лікування, даючи можливість мобілізувати фізичні і духовні сили на боротьбу з хворобою.

Таким чином, дотримання принципів фармацевтичної етики і деонтології є свого роду мистецтвом перемагати хвороби не тільки ліками, але і словом, співчутливим відношенням. А щоб серце і відчуття не підвели і підказали правильне рішення, є хороше правило деонтології, сказане колись англійським лікарем XVII ст. Сейднемом: «треба поставити себе в положення хворого і обходитися з ним так, як би хотів, щоб відносилися до тебе в аналогічній ситуації».

Етичний зміст взаєностосунків провізора і лікаря

Важливим елементом фармацевтичної етики і деонтології є етичні правила, регулюючі взаєностосунки провізорів і лікарів, які повинні виходити з принципів гуманізму і високого усвідомлення кожним свого громадського обов'язку. Ці відносини повинні будуватися на основі взаєморозуміння і взаємоповажає, підтримка авторитету один одного в очах хворого, бути дружніми, діловими, у формі товариської співпраці і взаємодопомоги.

Головним у взаєностосунках медичних і фармацевтичних працівників є загальна мета – збереження здоров'я і благополуччя пацієнтів. При цьому лікар несе навантаження, пов'язане з постановкою діагнозу і призначенням ліків. Задачею ж провізора є допомога лікарю у виборі необхідного препарату, надання повної інформації про його властивості, синоніми і аналоги, сумісність з іншими ліками і ін. Таким чином, лікар і провізор повинні працювати як колеги, з повагою відноситися до досвіду і знань один одного.

Лікарі і фармацевтичні працівники не повинні: допускати нетактовних висловів на адресу один одного; поменшувати гідність один одного; допускати негативні вислови на адресу один одного у присутності хворого.

Звернення лікаря до провізора здійснюється через рецепт. Рецепт – це документ, який служить єдиною підставою для відпуску з аптеки більшості лікарських препаратів, для вживання їх хворими, виходячи з вказівок лікаря про дозу, порядок прийому. Лікар і провізор несуть повну відповідальність за виписані і видані медикаменти. Тому при рецептурному відпуску провізор не повинен: підміняти лікаря у виборі ЛЗ; залишати без уваги допущені

лікарями помилки і неточності, недотримання встановлених правил виписування рецептів і неправильно вказані дозування лікарських препаратів, виявлені несумісності і ін. Всі помилки повинні бути обговорені з лікарями. При цьому критика повинна бути аргументованою, в доброзичливій формі.

Щоб уникнути подібних помилок в обов'язку провізора входить систематична інформація лікарів про сучасні ЛЗ, їх наявність, аналоги. Лікар повинен знати кількість і асортимент лікарських препаратів, що є в аптеці, щоб зорієнтуватися, скільком хворим він може виписати необхідні ліки і не примушувати їх звертатися в інші аптеки.

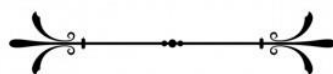
Трапляється, що деякі ефективні ЛЗ не мають попиту і збут їх пов'язаний з певними труднощами внаслідок того, що лікарі про них не знають або забули. Маючи в своєму розпорядженні інформацію про препарати, лікар не повинен надавати допомоги конкретній фармацевтичній фірмі, свідомо сприяючи просуванню її продукції на ринок – це несумісно з етичними принципами професії лікаря.

При заміні одного ЛЗ іншим за домовленістю з лікарем провізор повинен роз'яснити хворому, що обидва лікарські препарати мають рівноцінну дію.

Іноді, керуючись психотерапевтичними мотивами, лікар виписує в рецепті синонім препарату. В цьому випадку провізор на сигнатурі повинен проставити цей синонім, інакше хворий подумає, що йому видали інші ліки.

При зверненні в аптеку лікаря провізор зобов'язаний дати йому професійно-вичерпну інформацію про ЛЗ. Неповна або неправильна відповідь може підірвати авторитет провізора у лікаря.

Якщо ж лікар сам захворів і прийшов в аптеку, то його треба обслужити поза чергою, поспівчувати йому і виразити надію на швидке одужання. Говорити лікарю про ефективність препарату недоречно.

Лекція №4

АПТЕЧНИЙ КОЛЕКТИВ І ПРОФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В НЬОМУ. ВЗАЄМОСТОСУНКИ МІЖ ПРОВІЗОРАМИ І ТОРГОВИМИ ПРЕДСТАВНИКАМИ, СУБ'ЄКТАМИ ФАРМАЦІЇ І ДЕРЖАВОЮ

Зміст лекції:

1. Етика і професійні відносини в аптечних колективах.
2. Етичні аспекти взаємостосунків провізорів і медичних (торгових) представників.
3. Етична сторона взаємостосунків між суб'єктами фармації і державою.

Етика і професійні відносини в аптечних колективах

Успіх роботи в будь-якій фармацевтичній установі залежить від взаємостосунків між провізорами (фармацевтами) і в колективі в цілому. Взаємостосунки в аптечних колективах будуються на принципах спільності інтересів в медикаментозному обслуговуванні населення і лікувально-профілактичних установ, боротьби за якість обслуговування, товарообіг, правильне і своєчасне приготування і відпуск ліків тощо. У колективі формуються не тільки професійні навички, уміння і майстерність, але і етичні якості провізора як особи.

Відносини в аптечному колективі повинні створювати умови якісного виконання задач по забезпеченню ліками амбулаторних і стаціонарних хворих, а головним мірилом вчинків аптечних працівників повинна бути їх совість. Стиль роботи провізорів (фармацевтів) полягає в тому, щоб працювати не просто дисципліновано і старанно, а на совість, вміло, результативно, красиво, щоб і сам і інші тебе поважали за працю. Це важливо тому, що хворий, як правило, не в змозі перевірити ні якість, ні кількість виготовлених ліків. Він неподільно довіряє провізору у всьому, і цим довір'ям хворого слід дорожити.

У аптечному середовищі повинен бути створений такий мікроклімат, який зробив би працю радістю, життєвою потребою, що приводить до розуміння суспільної значущості свого діла, його визнання.

Крім того, здоровий мікроклімат покликаний сприяти взаєморозумінню, взаємоповаги співробітників, довіри один до одного. Створення здорового мікроклімату сприяє злагодженості роботи всього колективу. Злагодженість залежить ще і від того, як розуміє свої обов'язки кожний співробітник і, перш за все, керівник аптечної установи. Керівник повинен піклуватися про стабільність і спадкоємність кадрів, правильне поєднання досвідчених і молодих працівників. Керівник повинен бути наділеним не тільки великими

правами, але і високою культурою, ерудицією, відчуттям такту, переконання і гумору. Він повинен бути авторитетом в колективі. Керівник завжди на виду, і тому не може проявляти розгубленість, слабкість. Незважаючи на особисті переживання, зобов'язаний бути зібраним, бадьорим, щоб люди одержували від нього заряд упевненості.

Керівник повинен пам'ятати, що навіть якщо людина помилилася, ніхто не має права образити його криком. Його підлеглі – це підлеглі тільки по службі і служать вони не завідувачу, а справі держави. Жодною мірою не можна ущемляти самолюбство людей, принижувати їх гідність. Ті, хто дозволяють собі відступати від цієї істини, безнадійно компрометують себе, понижують рівень свого авторитету.

Про благополучний (або неблагополучному) мікроклімат в колективі аптеки можна судити по текучості кадрів. Дослідження соціологів показують, що в промислових центрах в 28-30 % випадків причиною звільнення з роботи є хвора етична атмосфера в колективі.

Стабільність мікроклімату в аптечному колективі визначається наявністю взаємної вимогливості і строгим правилом не приховувати помилок, які можливі не тільки через недбалість в роботі, але й у зв'язку з неправильною її організацією, порушенням внутрішнього розпорядку тощо. Слабка професійна підготовка іноді поєднується з недотриманням морально-етичних норм (байдужість, халатність, формалізм).

Етичні принципи взаєностосунків суб'єктів фармації

М.І. Пирогов відзначав, що важливо уміти бачити помилки, але що ще більш важливе, - уміти їх визнавати. Визнання помилок – обов'язкова умова нормальної роботи. Воно повинне бути беззастережним, без посилок на випадковість і збіг обставин. Самокритика і відкрита, принципова критика — ознака зрілості і здорового морального стану колективу. Згуртованості колективу сприяють простота і культура спілкування, відсутність зайвої самовпевненості серед співробітників аптеки, що сприяє взаєморозумінню і чіткості в роботі.

Велике значення має трудова дисципліна в колективі, яка є заставою високої продуктивності праці і культури медикаментозного обслуговування населення.

Однією з умов збереження здорового психологічного клімату з погляду деонтології є уміння промовчати. Але з іншого боку, не менше ефективною є і здорова критика. В зв'язку з цим має місце практика проведення т.з. «психологічних лінійок», на яких збирається весь колектив і співробітники

відкрито говорять товаришам по службі про допущені промахи і недоліки. Проте, не завжди доречно негативна оцінка керівником роботи підлеглого, зроблена публічно. Іноді розмова по душах дієвіша, ніж осуд в колективі, що зачіпає самолюбність. Не слід говорити про погану роботу співробітника в його відсутність оскільки при передачі розмови можуть бути додані «подробиці», яких не було.

Особливо важлива людині підтримка в біді, чуйність. Хворий співробітник не повинен відчувати непотрібності для колективу, адже він здоровим віддавав всі свої сили. Добре, коли в аптеці є добрі, гуманні традиції. Тоді нові співробітники, що вливаються в колектив, швидко освоюються, вникають в роботу, приймаючи його традиції. Щирість і дружелюбність, присутні у здоровому трудовому колективі, сприяють формуванню адекватної психологічної, морально-етичної атмосфери в колективі.

Етичні аспекти взаєностосунків провізорів і медичних (торгових) представників

Ці взаєностосунки склалися в нових для нас ринкових умовах. Медичні (торгові) представники безпосередньо працюють з аптечними працівниками і є основними носіями цінної інформації про лікарські препарати конкретної компанії. Ефективність взаєностосунків між провізорами і медичними представниками визначається не тільки взаємною економічною зацікавленістю, але і відносинами етичного характеру, що складаються. Важливість цієї сторони спілкування підтверджується тим, що, наприклад, в програму навчання медичних представників входять крім професійних, питання етичного порядку: правила поведінки, як справити належне враження і створити атмосферу взаємного комфорту, як одягатися, говорити, використовувати невербальні прийоми і ін. Крім того, при оцінці результативності медичних представників одними з головних критеріїв розглядають ступінь задоволеності клієнтів, відсутність скарг, що підтверджує дотримання медичним представником етичних норм при проведенні презентації і висновку договорів.

Враховуючи напружений характер роботи провізора, медичний представник, керуючись етичними нормами, повинен наперед по телефону повідомити про час і мету свого візиту. Провізор, у свою чергу, який погодився на зустріч, не повинен уникати її або переносити на інший час.

Важливим у взаєностосунках провізорів і медичних представників є встановлення довірчих відносин, не допускаючих помилкових обіцянок,

надання недостовірної інформації, що сприяє довгостроковим партнерським зв'язкам. Не зайвим вважається взаємна підтримка, зміцнення відчуття правильності двостороннього, ухваленого в ході операції, рішення.

Прагнучи сформувати позитивне відношення до фірми і її продукції, медичний представник не повинен використовувати такі, не сумісні з етикою прийоми, як применшення достоїнств лікарських препаратів фірм-конкурентів, рекламування неефективних ЛЗ, надання зразків препаратів, подарунків, сувенірів і інші форми матеріального стимулювання потенційних клієнтів. Провізори ж не повинні приймати різного роду презенти і заохочувати таким чином медичних представників до їх використання при налагодженні партнерських відносин.

Етична сторона взаємостосунків між суб'єктами фармації і державою

Фармацевтичні підприємства, як і підприємства інших галузей, зобов'язані дотримувати загальні етичні правила і норми, закріплені в державних законодавчих актах, відображали людські і соціальні аспекти життя суспільства. На них розповсюджується виконання моральних параметрів в таких сферах як:

- захист інтересів споживачів;
- недопущення дискримінації при прийомі на роботу;
- захист середовища існування;
- участь в суспільних фондах і добродійних акціях;
- економія природних, енергетичних, сировинних ресурсів тощо.

Глибокий соціальний зміст фармації визначає і деяку специфіку даних взаємостосунків.

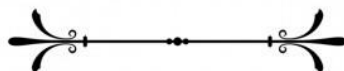
Характерна особливість лікарських препаратів як товарів широкого вжитку накладає на провізорів (фармацевтів) велику відповідальність відносно:

- якості і безпеки фармацевтичної продукції, що випускається;
- строгого контролю всіх процесів, пов'язаних із створенням і виробництвом лікарських препаратів;
- зберігання і відпуску ЛЗ і ВМП;
- реклами лікарських препаратів і т.д.

Дотримання етичних сторін відповідних законів створює умови для збереження і зміцнення здоров'я всіх членів суспільства.

Підприємствам фармацевтичного профілю більшою мірою властиві такі важливі з моральної і етичної точок зору види діяльності як участь в державних програмах з:

- пропаганди здорового способу життя;
- профілактики захворювань;
- знешкодження і переробки відходів хіміко-фармацевтичної промисловості;
- забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя відповідного регіону;
- розробки проектів законодавчих актів і внесенні пропозицій по формуванню державної політики у сфері охорони здоров'я;
- правового захисту від яких-небудь незаконних форм дискримінації, пов'язаного зі станом здоров'я людини і ін.

Лекція №5

ЕТИКА ПРОСУВАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ НА РИНОК. КРИТЕРІЇ ВООЗ

Зміст лекції:

1. Етичні критерії ВООЗ просування лікарських засобів на ринок. Мета критеріїв. Сфера їх використання.
2. Просування на ринок лікарських препаратів. Рекламування ЛЗ серед лікарів і населення.
3. Роль медичних представників в просуванні ліків на ринок.
4. Симпозіуми і інші наукові наради як спосіб просування лікарських препаратів на ринок.
5. Постмаркетингові наукові дослідження.
6. Вимоги до інформації, що поміщається в анотаціях, вкладишах і брошурах. Вимоги до упаковки і маркування ЛЗ

Етичні критерії ВООЗ просування лікарських засобів на ринок.

Мета критеріїв. Сфера їх використання

Етичні критерії просування лікарських засобів на ринок висловлені в резолюції Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) 41.17, прийнятою 41-ою Асамблеєю ВООЗ 13 травня 1988 року. Вони носять рекомендаційний характер і покликані закласти етичні основи поведінки учасників фармацевтичного ринку при просуванні лікарських засобів.

Мета етичних критеріїв – створення підтримки і сприяння в проведенні медико-санітарної допомоги шляхом раціонального використання лікарських препаратів.

Дані критерії відображають загальні принципи етичних норм, які уряди можуть адаптувати до своїх національних систем відповідно до політичних, культурних і соціальних умов, враховуючи особливості в області освіти, науки і техніки, законодавства, а також структуру захворюваності населення, лікувальні традиції і рівень розвитку системи охорони здоров'я в цілому. Їх рекомендується враховувати при розробці зведень етичних норм у всіх областях діяльності, що має відношення до просування ЛЗ на ринок. При цьому рекомендовані критерії не є правовими зобов'язаннями. Уряди можуть прийняти законодавство або інші правові акти, засновані на цих критеріях, якщо вони доцільні.

У конкретних організаціях можуть бути прийняті свої неофіційні регулюючі положення, засновані на цих критеріях.

Етичні критерії застосовуються до рецептурних і безрецептурних препаратів, а також до засобів народної медицини і до будь-якої іншої продукції, регламентованої як лікарський засіб.

Просування на ринок лікарських препаратів. Рекламування ЛЗ серед лікарів і населення

Термін «просування на ринок» використовують по відношенню до всіх видів інформаційно-рекламної діяльності, яку проводять фірми – постачальники для стимулювання призначення, вживання і/або придбання лікарських препаратів. При цьому активно просувати на ринок можна лише такі ЛЗ, які офіційно дозволені до реалізації в даній країні.

Просування на ринок слід здійснювати відповідно до національної політики в області охорони здоров'я і національного законодавства, а також кодексів правил, якщо вони існують.

Всі інформаційно-рекламні матеріали повинні бути точними, надійними, достовірними, своєчасними, доказовими і оформленими належним чином. Наукові дані необхідно представляти особам, що призначають ЛЗ, і тим, кому дано право на отримання подібної інформації.

Просування на ринок не можна здійснювати з кон'юнктурних міркувань, а також не можна використовувати в даних цілях наукову діяльність і санітарну освіту.

Одним із способів розповсюдження інформації, що найбільш ширше використовуються, з метою просування ліків, є реклама. Згідно критеріїв ВООЗ, зміст рекламного повідомлення має бути орієнтований на споживача інформації. Так, реклама для лікарів і інших працівників, зайнятих у сфері охорони здоров'я, повинна містити формулювання і ілюстрації в повній відповідності з науковими даними, висловленими в офіційно затвердженій документації про конкретний лікарський препарат.

При складанні рекламних матеріалів рекомендується дотримуватися зразка подачі інформаційного матеріалу, який передбачає обов'язкове включення таких даних як:

- міжнародна непатентована назва кожної діючої речовини або за відсутності такої – генерована назва;
- оригінальна назва препарату;
- лікарську форму з вказівкою в ній змісту активної діючої речовини;
- терапевтичні свідчення;
- режим дозування;
- побічні явища;

- протипоказання, особливі вказівки (обережності і застереження);
- основні лікарські взаємодії;
- назва і адреса виготівника або дистриб'ютора лікарського препарату;
- посилання на наукову літературу (у випадках, коли це необхідно).

Реклама для широких верств населення покликана надавати допомогу в ухваленні розумного рішення щодо використання безрецептурних ліків, які офіційно є у продажу.

Не можна рекламувати лікарські препарати, що відпускаються по рецепту лікаря, зокрема наркотичні і психотропні засоби.

Реклама повинна проводитися тільки на основі достовірної інформації про ЛЗ. Відомості, представлені в рекламному повідомленні, повинні бути висловлені непрофесійною мовою і не мають містити формулювання, що викликають страх або турботу.

У рекламі про лікарські засоби для широкої аудиторії рекомендується давати наступну інформацію:

- міжнародну непатентовану назву кожної діючої речовини або за відсутності такої - генеровану назву;
- оригінальну назву препарату;
- лікарську форму з вказівкою в ній змісту активної діючої речовини;
- терапевтичні свідчення;
- режим дозування;
- побічні явища;
- протипоказання, особливі вказівки (обережності і застереження);
- особливі вказівки;
- основні лікарські взаємодії;
- назва і адреса виготівника або дистриб'ютора лікарського препарату.

Крім цього, споживачам необхідно надавати правдиву інформацію про цінову політику конкретного ЛЗ.

Роль медичних представників в просуванні ліків на ринок

Успішна робота по просуванню лікарських засобів на ринок багато в чому залежить від професіоналізму медичних представників. Для того, щоб на високому рівні представити фармацевтичну продукцію, медичні представники повинні мати медичну освіту і пройти відповідну підготовку, відповідальність за яку несуть наймачі.

Така підготовка повинна включати інструктаж про відповідні етичні аспекти поведінки з урахуванням критеріїв ВООЗ. Медичні представники

зобов'язані надавати особам, що призначають лікарські засоби, і фармацевтичним працівникам повні і об'єктивні дані про кожний обговорюваний продукт на основі офіційних джерел інформації.

Медичні представники не повинні пропонувати «стимули» лікарям, працівникам аптек, заохочувати їх до співпраці з метою дії на їх рішення щодо препаратів фірми.

У свою чергу особи, які призначають лікарські препарати, а також фармацевтичні працівники не повинні висувати такі умови і прагнути одержувати матеріальну або іншу винагороду.

Щоб уникнути несумлінності при просуванні ліків на ринок, основна частина заробітної платні медичних представників не повинна бути безпосередньо пов'язаною з об'ємом продажів препаратів, яким вони сприяли.

Медичні представники можуть надавати в невеликій кількості безкоштовні зразки зареєстрованих рецептурних ЛЗ, особам, які їх призначають, як правило по їх проханню, але з етичної точки зору це неприпустимо.

У різних країнах практика розповсюдження безрецептурних ліків серед населення різна. В деяких країнах вона дозволена, але стосується лише вітамінних і деяких загальнозміцнюючих препаратів, в інших - ні.

Разом з тим, слід розрізнити практику надання безкоштовних зразків безрецептурних лікарських препаратів медичним установам для лікування певних груп населення від практики розповсюдження їх серед населення для просування ЛЗ на ринок. Остання повинна бути максимально обмежена.

Симпозіуми і інші наукові наради як спосіб просування лікарських препаратів на ринок

Проведення симпозіумів корисне для розповсюдження інформації про лікарські препарати. Першорядна задача симпозіумів і нарад – забезпечити об'єктивний науковий зміст інформації, що надається. При цьому з метою дотримання етичних норм проведення подібних наукових заходів факт фінансової підтримки з боку фірми-виготівника і фірм-постачальників повинен бути наперед зафіксований і задокументований в організаційних матеріалах.

Будь-який спосіб залучення окремих практикуючих лікарів для участі в роботі симпозіуму не повинен залежати від яких-небудь зобов'язань в сприянні по просуванню ліків на ринок.

Постмаркетингові наукові дослідження

Постмаркетингові клінічні дослідження є досить делікатною, з етичної точки зору, сферою наукової діяльності, оскільки мова йде про випробування лікарських препаратів на людині. Тому, згідно етичних критеріїв ВООЗ, науково-дослідним установам рекомендується:

- інформувати національні органи охорони здоров'я про будь-які дослідження;
- вчені ради і комітети з питань етики повинні підтверджувати достовірність даних, одержаних в ході наукових досліджень;
- вітається міжнародна і регіональна співпраця;
- інформація про наукові дослідження повинна подаватися у відповідні органи в найкоротші терміни.

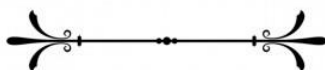
Вимоги до інформації, що поміщається в анотаціях, вкладишах і брошурах. Вимоги до упаковки і маркування ЛЗ

Пацієнти повинні одержувати належну інформацію про використання лікарських препаратів від лікарів і провізрів. Але якщо урядові органи вимагають, щоб ЛЗ супроводжувався анотацією-вкладишем, то фірма-виробник і підприємства з оптового продажу повинні забезпечити наявність відповідної інформації, затвердженої органами контролю цієї країни.

Якщо анотації-вкладиші використовуються для просування препаратів на ринок, то вони повинні відповідати етичним критеріям, сформульованим в резолюції ВООЗ. Якщо ж анотації передбачені для використання пацієнтами – повинні бути висловлені на непрофесійній мові за умови відповідності правильному медичному і науковому змісту.

Весь пакувальний матеріал і етикетки повинні містити відомості, відповідні даним, затвердженим органом контролю про лікарські засоби конкретної країни. Якщо такого в країні немає, то відповідним органом контролю країни-експортера або іншим надійним джерелом.

Будь-яке формулювання, ілюстрація на упаковці і етикетці повинні відповідати етичним критеріям, сформульованим в резолюції ВООЗ.

Лекція №6

ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПРИ САМОСТІЙНОМУ ЛІКУВАННІ БЕЗРЕЦЕПТУРНИМИ ПРЕПАРАТАМИ В СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ. НАЛЕЖНА АПТЕЧНА ПРАКТИКА. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧА

Зміст лекції:

1. Самостійне лікування безрецептурними препаратами в світовій практиці.
2. Належна аптечна практика (НАП).
3. Захист прав споживача

Самостійне лікування безрецептурними препаратами в світовій практиці

Національні системи охорони здоров'я, як і все суспільне життя в країнах Центральної і Східної Європи, знаходилася під впливом загальної орієнтації політичної системи, пануючої в цьому регіоні до кінця 80-х років. Це означало, що держава брала на себе турботу про здоров'я кожної людини і рішення всіх проблем, пов'язаних з хворобами. Хоча реально разом з державною системою в цих країнах існувала практика самостійного лікування. На даному етапі відбувається перебудова системи охорони здоров'я в цих регіонах. У зв'язку з цим заслуговують уваги пропозиції ВООЗ відносно самостійного лікування і турбування людини про своє здоров'я.

Всесвітньою організацією охорони здоров'я і Європейським регіональним бюро ВООЗ проводяться дослідження з проблем самостійного лікування. Так в рамках виконання задачі «Здоров'я для всіх» ВООЗ визначила тактику щодо призначення лікарських препаратів для самостійного лікування:

- швидко і ефективно полегшувати симптоми захворювань, які не вимагають медичної консультації;
- у умовах фінансових і кадрових труднощів, що створилися, дати можливість пацієнтам самостійно полегшувати незначні симптоми при поганому самопочутті, що в свою чергу, приводить до зменшення навантаження на медичну службу;
- підвищувати доступність лікувальної допомоги населенню, що проживає в сільській місцевості і в окремих районах, де отримання кваліфікованої медичної допомоги утруднено.

Переліки препаратів для самолікування в різних країнах можуть відрізнятися залежно від існуючих систем охорони здоров'я і

соціально-економічних чинників, але критерії відбору цих препаратів повинні бути загальними для всіх і ґрунтуватися на достовірних даних про вартість і наявність великої терапевтичної широти.

Європейським співтовариством (ЄС) прийнята з 01.01.1993 р. класифікація ЛЗ на такі, що потребують лікарського призначення і відпускаються на вимогу лікаря (рецептурні препарати) і загального списку (безрецептурні, ОТС-препарати).

Згідно цієї класифікації до реалізації без рецепту лікаря не дозволяються препарати, які:

- можуть представляти пряму або непряму небезпеку, навіть при правильному вживанні, але без нагляду лікаря;
- застосовуються часто і в більшості випадків неправильно, внаслідок чого можуть представляти небезпеку для здоров'я людини;
- містять субстанції або інгредієнти, активність або побічні ефекти яких потребують подальшого вивчення;
- звичайно виписуються лікарем для парентерального вживання.

Рішення про те, до якого списку належить препарат, ухвалюється при видачі реєстраційного свідоцтва компетентними національними органами. Легальний їх статус перевіряється кожні 5 років.

Особлива роль в ухваленні рішення про придбання і використання безрецептурних ЛЗ відводиться провізорам і лікарям. Вкрай важливо, щоби вони були в повному об'ємі і правильно інформовані виробниками про препарати для самолікування.

Належна аптечна практика (НАП)

До трьох основних Належних практик фармацевтичної діяльності за стандартами ЄС, які регулюють вимоги та забезпечують якість, ефективність і безпеку споживання ЛЗ: «Належна лабораторна практика» (GLP), «Належна клінічна практика» (GCP) і «Належна виробнича практика» (GMP), додався новий формат якості – «Належна фармацевтична практика» (GPP). Перші три кодекси професійної практики розповсюджуються на доклінічні дослідження, клінічні випробування і процес виробництва ліків, а правила GPP стосуються сфери їх розподілу, в першу чергу, роздрібною торгівлі.

У зв'язку з цими правилами провізори (фармацевти) повинні забезпечити належну якість послуг, що надаються кожному хворому. Ключовим елементом є зобов'язання, що накладається професією у світовій практиці – сприяти забезпеченню відмінної діяльності на користь тих, кому служимо.

Даний документ покликаний допомогти національним фармацевтичним організаціям:

- звернути увагу провізорів (фармацевтів) на розвиток елементів послуг, що надаються ними, відповідно до умов, що змінюються;
- вжити заходи до забезпечення відповідності фармацевтичної освіти, як початкового, так і подальшого;
- на всіх стадіях освіти належну увагу надавати розвитку і вдосконаленню навиків спілкування.

Задача НАП полягає в забезпеченні ліками, іншими виробами медичного призначення і послугами охорони здоров'я, а також наданні допомоги людям і суспільству в їх якнайкращому споживанні.

Вимоги НАП припускають, що:

- першою задачею, що стоїть перед провізором (фармацевтом), має бути добробут хворого незалежно від його місцезнаходження;
- основною діяльністю аптеки є забезпечення хворих відповідною інформацією про ЛЗ, ВМП, а також нагляд за ефектом від вживання ліків;
- основною частиною діяльності провізора (фармацевта) є сприяння раціональному і економному призначенню і правильному використанню лікарських засобів;
- кожний елемент аптечної послуги повинен бути орієнтований на окрему особу, має бути чітко визначений і доведений до кожного учасника.

Для задоволення цих вимог необхідно, щоби:

- основою ідеології аптечної практики були професійні чинники, хоча признаються і економічні;
- провізор (фармацевт) вносив внесок в рішення по застосуванню ЛЗ;
- взаємини з іншими працівниками охорони здоров'я розглядалися як партнерство з взаємним довір'ям і конфіденційністю в усіх питаннях, що відносяться до фармакотерапії;
- взаємостосунки з іншими провізорами (фармацевтами) були колегіальними, а не конкретними;
- провізор (фармацевт) володів необхідною медичною і фармацевтичною інформацією про кожного хворого;
- провізор (фармацевт) мав незалежну, вичерпну, об'єктивну поточну інформацію про терапію і препарати, що використовуються;
- всі провізори (фармацевти) несли особисту відповідальність за підтримку і оцінку своєї компетентності;

– освітні програми по підготовці майбутніх професіоналів адекватно відбивали зміни, що відбуваються і очікувані в майбутньому у аптечній практиці.

Чотири основні елементи діяльності НАП включають:

1. Діяльність, пов'язану зі зміцненням здоров'я; уникненням погіршення здоров'я; досягненням здорового способу життя.
2. Діяльність, пов'язану з поставками, використанням ЛЗ і пристроїв для їх введення (що можливе здійснити в аптеці, лікувально-профілактичній установі, домашніх умовах).
3. Діяльність, пов'язану з самолікуванням, включаючи поради з доцільності використання лікарських засобів.
4. Діяльність, пов'язану з впливом на призначення і вживання ліків.

На додаток до цих основних елементів НАП передбачає:

- встановлення зв'язків з іншими співтовариствами працівників охорони здоров'я в роботі по зміцненню здоров'я всього населення;
- професійну оцінку рекламних матеріалів по препаратах і іншій продукції, пов'язаній зі здоров'ям людей;
- розподіл перевіреної інформації про ЛЗ і інших аспектах здоров'я;
- залучена у всі стадії клінічних випробувань лікарських засобів.

Для кожного з 4-х елементів НАП повинні бути встановлені і проваджені в професійну діяльність національні стандарти до необхідних приміщень для: зміцнення здоров'я і профілактики погіршення стану здоров'я; відпуску і призначення ЛЗ і ВМП (прийому рецептів, інформації, для конфіденційної бесіди тощо).

Кожна країна приймає свої власні стандарти через відмінності економічних, соціальних, культурних і інших чинників. Багаті країни, звичайно, мають ефективні юридично обгрунтовані системи регулювання сфери обігу лікарських засобів. В багатьох країнах, що розвиваються, такі відсутні.

З позицій НАП і етичних критеріїв просування ЛЗ на ринок особливої уваги заслуговує момент реалізації неякісної і фальсифікованої фармацевтичної продукції. Це стало основною причиною ухвалення Резолюції Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я 47.13 (WHA 47.13) про надання країнам-членам ВООЗ допомоги у сфері запобігання використуванню фальсифікованих ліків (1994 р.) і створення рекомендації ВОЗ WHO/EDM/QSM/99./ по розробці специфічних заходів боротьби з фальсифікованими ліками.

Таким чином, НАП рекомендується розглядати як перелік професійних задач, здійснення яких послужить інтересам хворих або відвідувачів аптек.

Захист прав споживачів

У будь-якій правовій державі існує законодавство про захист прав споживачів. Воно покликане сприяти недопущенню нечесної торгівлі, реалізації прав споживачів на придбання продукції високої якості, відповідної вимогам технологічних, екологічних, естетичних і інших норм. Подібне законодавство носить не тільки правовий, але і етичний характер, оскільки утиск прав споживачів завжди зв'язаний з нанесенням морального збитку.

В Україні право споживачів захищено Законом України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року. Етична сторона закону передбачає встановлення гарантій на державний захист прав споживачів і відновлення цих прав шляхом задоволення скарг, що надаються споживачем як на адресу порушника цих прав, так і до органів державної виконавчої влади. Крім того, в цілях захисту своїх законних прав і інтересів громадяни мають право об'єднатися на добровільній основі в суспільні організації споживачів. Держава підтримує діяльність таких об'єднань.

Споживач має право вимагати від продавця (виробника, виконавця), щоб якість придбаного їм товару (роботи, послуги) відповідала вимогам нормативних документів, умовам договору, а також інформації про товар, що надається продавцем (виробником, виконавцем). Реалізація інтересів споживачів у встановленні вимог до якості товарів (робіт, послуг) забезпечується правом участі об'єднань споживачів в розробці нормативних документів згідно чинному законодавству.

Моральні принципи ведення чесної торгівлі не допускають продаж товарів, термін придатності яких закінчився. Для медикаментів, харчових продуктів, виробів побутової хімії, парфюмерно-косметичних і інших товарів, споживчі властивості яких можуть з часом погіршуватися і представляти небезпеку для життя, здоров'я, майна і навколишнього середовища, встановлюється термін придатності, який вказується на етикетках, упаковці або інших документах, прикладених до них при продажі.

При продажі товару продавець зобов'язаний видати споживачу квитанцію, товарний або касовий чек або інший письмовий документ, що засвідчує факт покупки і є підставою для розгляду і задоволення претензії споживача. У разі придбання товару неналежної якості вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню.

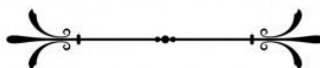
Споживач має право на те, щоб товари були безпечними для його життя, здоров'я, оточуючого середовища. У разі відсутності нормативних

документів, що містять ці вимоги до товару (роботи, послуги) відповідні органи державної виконавчої влади зобов'язані негайно заборонити випуск і реалізацію таких товарів, забезпечуючи таким чином захист споживача як від фізичного, так і морального збитку.

Особливої уваги з боку виробників заслуговує необхідність дотримання етичних принципів при створенні нового товару. Забезпечується це, зокрема, наданням технічної документації відповідному органу для проведення державної експертизи на відповідність вимогам по безпеці життя, здоров'я, майна споживача і навколишнього середовища.

Дотримання етичних норм, що забезпечують права споживачів, передбачає надання необхідної, доступної і достовірної інформації про товар, послугу. Зміст цієї інформації затверджується відповідними органами.

Враховуючи складність і різносторонність правової і етичної бази у сфері торгового і інших видів обслуговування, держава створює умови для отримання споживачами необхідних знань з питань реалізації своїх прав.

Лекція №7

ЕТИКА БІЗНЕСУ У ФАРМАЦІЇ

Зміст лекції:

1. Базові поняття етики бізнесу. Управлінська етика.
2. Вплив етичних норм на розвиток підприємництва.
3. Формування етичних норм і культури підприємництва в організаціях

Базові поняття етики бізнесу. Управлінська етика

Етика підприємництва служила об'єктом вивчення віддавна. Бізнес трактувався як одна із сфер людської діяльності. У всі часи особлива увага надавалася ключовому елементу підприємництва — бізнесмену, тим етичним засадам, на яких він буде свою справу.

Основними сучасними етичними стандартами розвинених ринкових відносин є:

- рівність умов для всіх учасників господарського процесу;
- не порушуюча вимоги справедливості конкуренція;
- залежність економічного успіху винятково від таланту, підприємництва, прозорості, знань, а не від обману, насильства, хитрощів.

Мета бізнесу в Україні сьогодні – не лише отримання прибутку і зростання господарських оборотів, але і здатність вижити в умовах перманентної (лат. permanens – постійний і безперервний) кризи.

Етика бізнесу — ділова етика, що базується на чесності, відкритості, вірності даному слову, здібності ефективно функціонувати на ринку відповідно до чинного законодавства, встановлених правил і традицій.

Крім того, дотримання етики бізнесу робить його ефективнішим і прибутковим, вона допомагає зберегти відданість клієнтів. За підрахунками фахівців, утримати старих партнерів в 5 разів дешевше, ніж завоювати прихильність нових. В бізнесі існує правило: постійно піклуйся про своїх клієнтів і співробітників, а ринок поклопочеться про тебе. Тому більшість ділових людей не жаліє грошей, часу і сил на формування етики і культури фірми, відповідну підготовку її працівників.

Дуже важливою є *професійна репутація* підприємця. Таку репутацію важко придбати. Втратити ж її можна миттєво, часто через дрібницю: не відповісти вчасно на дзвінок або лист, не послати факс, якого чекають, проявити невихованість. Для репутації важливі і культура мови, і манери, і одяг, і інтер'єр офісу, і багато що інше.

Бізнесмени, як відомо, перш за все, - керівники. Та обставина, що результати підприємницької діяльності в умовах ринку залежать переважно від якості роботи бізнесмена з людським матеріалом таким, що знаходиться в його розпорядженні, зумовлює особливу значущість етичних чинників.

Сьогодні найбільш ефективно таке управління, яке направлене на підвищення ролі трудового колективу і окремого працівника. Воно вважається етичним, оскільки базується на етичних основах, на сукупності інтересів, орієнтовано на розвиток людських відносин, у фундаменті яких закладені культура, свобода і ініціатива.

У кожній компанії формується своя «філософія» управління, що відображає рівень управлінської етики і культури. Якщо сьогодні в центрі уваги знаходиться людина, його особиста гідність, визнання заслуг, максимальне використання його потенціалу, то таке управління — найсучасніше, етичне, етично коректне.

У ринкових умовах, що склалися, бізнесмен, прагнучий ефективно керувати людьми, повинен дотримувати етичних вимог, ґрунтуючись на наступних 10 чинниках:

1. здатність керувати собою;
2. чіткі особисті цілі;
3. натиск на постійне особисте зростання;
4. вміння вирішувати проблеми;
5. винахідливість і здібність до інновацій;
6. висока здатність дії на оточуючих;
7. знання сучасних управлінських підходів;
8. здатність керувати персоналом;
9. вміння навчати і розвивати підлеглих;
10. формувати і розвивати ефективні робочі групи.

Ці чинники забезпечують основу для оцінки менеджером своїх можливостей.

Етичне і моральне здоров'я будь-якого трудового колективу, як правило, забезпечуються етичними канонами менеджменту.

Останнім часом проблемам адміністративної етики, принципам і нормам етичної поведінки осіб, що беруть участь в управлінні, надається особлива увага, у зв'язку з чим виділився такий вид професійної етики, як управлінська етика.

Управлінська етика – це сукупність правил і форм ділового спілкування з людьми, яка дозволяє виразити їм повагу, сприяє встановленню між керівником і підлеглим атмосфери взаєморозуміння, доброго відношення один до одного. У взаємостосунках між керівником і співробітниками

повинно бути присутнім атмосфера відвертості і свободи спілкування, щоб підлеглий не уникав зустрічей з керівником, а хотів ділитися з ним ідеями, відчував свою причетність до управління організацією. В свою чергу керівник не повинен займатися дріб`язковою опікою, а повинен більше довіряти підлеглим, заохочувати їх ініціативу.

Одним з принципів управлінської етики є справедлива винагорода найуспішніших співробітників, створення нормальних умов праці, професійного зростання співробітників. Мистецтво працювати з людьми — важлива умова і обов`язок керівника.

Вплив етичних норм на розвиток підприємництва

Будь-яка діяльність людини, включаючи підприємництво, має етичні і правові критерії і межі. Закони, що розробляються державою, дають можливість суспільству проводити в життя свою волю, яка стосується і морально-етичних параметрів бізнесу. Проте, просто слідуючи законам не завжди можна одночасно виконувати всі прийняті в суспільстві етичні норми.

У зарубіжній і вітчизняній пресі, спеціальних ділових виданнях регулярно наводяться приклади неетичного підприємництва конкретних фірм і компаній, діяльність яких, не будучи порушенням законів, проте кваліфікується як неетична, оскільки входить в суперечність з моральними і етичними нормами даного суспільства.

Найчастіше проблеми етичного характеру виникають в підприємницькій діяльності у відносинах зі споживачами, конкурентами, партнерами.

Етична сторона взаємовідносин підприємця зі споживачами полягає в адекватності рекламних повідомлень, упаковки, ярликів, торгових знаків, цін істинним характеристикам товарів і послуг. У зв`язку з цим підприємці повинні, перш за все, підкорятися діяти згідно вимог гласності (відвертості) інформації, що стосується їх діяльності. Вони зобов`язані публікувати свої засновницькі документи, адресу, назву свого підприємства, торгову марку (фірмовий знак, товарний знак). Таким чином, споживачі і інші учасники ринку визнають «хто є хто» на товарному ринку. Крім того це скорочує ризик придбання анонімного товару сумнівної якості.

Відсутність подібної інформації, а також суперечність між предметом діяльності і опублікованими документами вважається достатньою підставою для того, щоб визнати діяльність економічного суб`єкта неетичною, а його самого недієздатним.

Строгі правила існують відносно конкуренції між підприємцями. Конкурентна політика є однією з основних умов етики підприємництва. Головна її мета – забезпечення рівних умов конкуренції, що не допускають нечесних методів конкурентної боротьби. До таких відносяться: промислове шпигунство, підкуп і переманювання співробітників конкуруючої фірми, помилкові переговори з метою отримання секретної інформації тощо.

Етичні норми у відношеннях конкурентів забороняють зловживання пануючим положенням на ринку і вкладання угод, спрямованих на встановлення монопольних цін, введення демпінгових цін, розділ ринків і дискримінацію конкурентів.

Існує чимало етичних критеріїв цивілізованого підприємництва, але особливе місце займають чесність і порядність ділових відносин. Ринкові зв'язки засновані на довірі між партнерами, підвищеної вибагливості до себе і інших, почутті обов'язку. Для підприємця дане їм слово – закон. В США і Японії багатомільйонні операції укладають по телефону і ніхто не сумнівається в їх надійності. Найважливішим критерієм оцінки ділової етики є обопільне бажання партнерів продовжувати контакти.

В даний час в Україні і інших країнах Співдружності підприємництво значно поступається по своїм економічним, соціально-правовим і етичним характеристиках країнам з розвинутою ринковою економікою, де вже вкорінилися певні норми і правила цивілізованого ринку. Це пояснюється існуванням таких елементів як:

- психологічні бар'єри, що полягають в тому, що перебіг багатьох років насаджувався заперечення необхідності підприємництва, а також в антиринковій спрямованості норм трудової поведінки, що склалися;
- дефіцит споживацьких товарів;
- юридична невизначеність, невиконання законів, непередбачувано змінні правові умови комерційної діяльності;
- адміністративні перешкоди, зокрема хабарництво і корупція;
- зростання націоналізму;
- прагнення до автократії;
- економічна нестійкість підприємництва.

За стандартами, що склалися в західному світі, критеріями цивілізованого підприємництва є:

- чесність і порядність в ділових відносинах;
- стійкість до спокуси, що сприяє зміцненню моралі і моральності ділових людей, запобігає шахрайству, шахрайство і ін.;

– задоволення потреб, а не гонитва за максимальним прибутком будь-якими способами і ведення справи так, щоб одержувати несправедливий виграш за рахунок когось іншого;

– прагнення робити людям добро і в той же час не давати їм мотиву користуватися цим собі в шкоду;

– справедливе відношення до службовців, клієнтів, партнерів, конкурентів.

Успішному, з погляду етичних норм, бізнесу сприяє дотримання деяких рекомендацій вітчизняних і зарубіжних фахівців:

– виробіть звичку: все з чим ви стикаєтеся, розглядати не тільки з погляду користі для вашої справи, але і дотримання етичних норм;

– виконуйте обіцянки в терміни, якщо ви не змогли зробити це, визначте новий і стримайте слово;

– будьте уважні і об'єктивні до пропонованих ідей, сумнівні пропозиції ввічливо відхиліть;

– уникайте бути самовпевненими;

– більш за все компрометує підприємця його розгубленість, не забувайте, що ваша позиція не завжди оптимальна, враховуйте і інші думки;

– не залишайте без аналізу жоден випадок збою, промаху, етичного збитку;

– у спілкуванні з людьми прагніть розуміти те, що не виказане;

– керуйтеся в бізнесі трьома «не»: не гарячіться, не губіться, не розкидайтеся;

– будьте терплячі до недоліків людей;

– пам'ятайте, що людину можна образити, навіть не бажаючи цього;

– уникайте зарозумілого, самовпевненого, категоричного тону в розмові, що свідчить про зневагу до оточуючих;

– немає нічого болючішого для людини, ніж приниження; не скоюйте несправедливості.

Формування етичних норм і культури підприємництва в організаціях

Прагнення до успішного бізнесу спонукає організації вживати різні заходи в цілях підвищення характеристик етичності поведінки службовців і адміністрації. До таких заходів відносяться: розробка етичних нормативів, створення комітетів з етики, проведення соціальних ревізій і навчання етичній поведінці.

Етичні нормативи описують систему загальних цінностей і правила етики, яких, на думку організації, повинні дотримуватися її працівники. Етичні нормативи відображають цілі організації і сприяють створенню нормальної етичної атмосфери як в середині організації, так і зовні.

Багато фірм і компанії зводять розроблені нормативи до етичних кодексів для своїх службовців. При цьому вони виходять з того, що високі етичні стандарти забезпечать високі прибутки для бізнесу; чесне і праведливе відношення до службовців, постачальників, клієнтів, партнерів веде до стабільнішої, довгострокової і більш прибуткової діяльності.

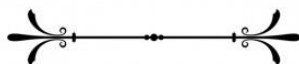
Водночас, забороненими етичними нормами вважаються: хабарі, здирство, подарунки зацікавленим особам, шахрайство, використання інформації отриманої в довірливій бесіді, протизаконні дії в інтересах фірми.

Велике значення для збереження етичної атмосфери в колективі надається розбору конфліктів, які виникли через порушення етики і дозвіл яких вимагає дотримання етичних норм. Найчастіше це торкається проблем протекціонізму, дискримінація, фаворитивізму та несправедливого відношення до співпрацівників.

Комітети з етики створюються для оцінки повсякденної діяльності з погляду етики. Як правило, членами комітету є керівники вищої ланки. Іноді комітети замінюють на фахівця з етики бізнесу, у функції якого входить вироблення думки з етичних питань, пов'язаних з діяльністю організації.

Соціальні ревізії проводяться з метою оцінки і складання звітів про соціальну віддачу дій і програм організації, тобто рівня соціальної відповідальності.

Навчання етичній поведінці керівників і рядових співробітників припускає знайомство з етикою бізнесу, підвищення сприйнятливості до можливих етичних проблем організації і т.д. В західних країнах з кінця 1970 рр. бурхливо розвивається підприємницька освіта. Ділова етика включена в програми шкіл бізнесу, коледжів, інститутів і університетів. Вивчення етики підприємництва має особливе значення і актуальність. Хороша орієнтація в цих питаннях забезпечить ефективність і надійність здійснення комерційних намірів у всіх сферах підприємницької діяльності і захистить від можливих проблем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Гриценко О.М., Пономаренко М.С., Сятиня В.А., Бабський А.А., Краснянська Т.М., Тернова О.М., Пустовіт С.В., Трохимчук В.В. Етична декларація поведінки фахівців зайнятих у сфері створення, виробництва, обігу, промоції та реклами лікарських засобів (аптеки, ЛПЗ). Київ: Прінт Квік, 2007. 12 с.
2. Дацко А.Й., Гриньків Я.О. Етика і деонтологія у фармації: метод. вказівки та перелік завдань до практичних занять студентів фармацевтичного факультету. Львів: ЛНМУ ім.Д.Галицького, 2007. 50 с.
3. Етичний кодекс фармацевтичних працівників України. URL: <http://www.apteka.ua/article/126803>
4. Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
5. Меморандум з належної практики інформування про лікарські засоби фахівців сфери охорони здоров'я від 12.07.2012 р. URL: <http://www.apteka.ua/article/151064>
6. Мнушко З.Н., Дихтярева Н.М., Чернобровая Н.В., Хищенко С.В. Фармацевтическая этика и деонтология. Тексты лекций. Харьков: Изд-во НФАУ «Золотые страницы», 2002. 88 с.
7. Пономаренко М.С, Бабський А.А., Краснянська Т.М., Сятиня В.А., Тернова О.М., Трохимчук В.В. Етична декларація – стандарт поведінки медпредставника, провізора-консультанта в інформаційно-довідковій та рекламній діяльності при просуванні ліків на фармацевтичному ринку України. Фармацевтичний журнал. 2007. №5. С. 35-41.
8. Пономаренко М.С., Борищук В.О., Бабський А.А., Сятиня В.А., Сятиня В.Я., Тернова О.М., Олійник Н.М., Трохимчук В.В. Етичні стандарти та правила поведінки медичного представника фірми-виробника лікарських засобів в Україні. Київ: Прінт Квік, 2007. 12 с.
9. Пономаренко М.С., Огороднік В.В., Бабський А.А., Краснянська Т.М., Сятиня В.А., Янош Сабо, Трубочик Т.М. Зміни мотивації фармацевтичного навчання з урахуванням сучасних умов і перспектив на майбутнє. Фармацевтичний журнал. 2007. №2. С. 35-39.
10. Правила належної промоції фармацевтичними компаніями лікарських засобів професіоналам охорони здоров'я. URL: <http://www.apteka.ua/article/65892>
11. Про внесення зміни до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо встановлення обмежень для медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності: Закон України від 04.07.2012 № 5036-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5036-17>
12. Сметаніна К.І. Основи стандартизації та сертифікації лікарських засобів: Навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2010. 376 с.
13. Сметаніна К.І. Фармацевтична допомога геріатричним хворим: Навчальний посібник. Львів, 2011. 120 с.
14. Терешкевич Г.Т. Основи біоетики та біобезпеки: підручник. Тернопіль: ТДМУ, 2014. 400 с.
15. Толочко В.М., Медведєва Ю.П. Етика фармацевтичної діяльності: метод. рекомендації для підготовки та проведення практичних занять з курсу «Управління та економіка фармації» в системі післядипломної освіти спеціалістів фармації ПК «Фармація» МОЗ і АМН України. Харків: Вид-во НФаУ, 2010. 28 с.
16. Церковский А.Л. Фармацевтическая этика. Курс лекций. Витебск: ВГМУ, 2003. 143 с.

17. Эльяшевич Е.Г. Фармацевтическая деонтология. Минск: Республика, 1982. 88 с.

Додаткова

1. Гала Л.О., Волох Л.О., Бровченко А.І. Дослідження взаємовідносин лікаря та провізора в системі лікарського забезпечення населення. Фармацевтичний часопис. 2010. №4. С.101-105.
2. Галкін О.Ю., Григоренко А.А. Біоетика в Україні: від теорії до практики. Нормативно-правові та навчально-наукові аспекти. Наукові вісті НТУУ «КПІ». 2011. №3. С. 12-19.
3. Грищенко О.М., Кулініченко В.Л., Тернова О.М., Тодорова В.І. Провізор як провідник принципів біоетики у фармацевтичній практиці. Фармацевтичний журнал. 2003. №4. С. 46–50.
4. Громовик Б.П., Унгурян Л.М. Об'єднання підприємств і громадські організації як суб'єкти саморегулювання національного фармацевтичного ринку. Український медичний альманах. 2012. № 5 (15). С. 86 – 89.
5. Етичні засади у фармації: навчати, виховувати, зберігати традиції // Фармацевт Практик. 2014. № 12. URL: <http://fp.com.ua/articles/etichni-zasadi-u-farmatsiyi-navchati-vihovuvati-zberigati-traditsiyi/>
6. Менабде Н., Егоренкова Е. Надлежащая аптечная практика (НАП) в общественной и больничной аптеках. Провизор. 1999. № 18. С. 26–28.
7. Сметаніна К.І. Геріатричні хворі:проблематика комплаєнсу та шляхи його оптимізації (погляд провізора). Ліки України. 2014. № 2 (178). С.47- 50.
- 8.Сметаніна К.І. Відеолекція «Хто такий провізор?» // Рубрика «Знай БІЛЬШЕ». ТРК Аверс. Unsubscribe from ТРК Аверс Cancel Unsubscribe. 6 лип. 2020 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WeMonpJuQrw>
9. Сметаніна К.І. Паліативна допомога людям похилого віку – обов'язок держави перед громадянами. Фармацевт практик. №2 (26.02.2020). 2020. URL: <https://fp.com.ua/>
10. FIP statement of professional standards codes of ethics for pharmacists. URL: http://www.fip.org/www/uploads/database_file.php?id=351&table_id=

Навчальне видання

Сметаніна Катерина Іванівна

ЕТИКА І ДЕОНТОЛОГІЯ У ФАРМАЦІЇ

Конспект лекцій

Луцьк, 2021

Дані друкарні, реквізити видання (тираж, папір, об'єм тощо)